

בס"ד ניסן התשע"ח לפ"ג. [מהדורא בתרא אדר שני התשע"ט].

עמדתי ואתבונן בענין פסח שחל בשבת (כמו בשנה זו התשע"ח, ובשנה הבאה) אם יש לומר בליל פסח ברכת מעין שבע או לא. וידעתי גם ידעתי שרבים לוחמים לכאן ולכאן הן על פי הפשט והן על פי הקבלה. ועל כן אמרתי להביא את עיקרי השיטות בקצרה ומה שנראה לפי עניות דעתי. ואל ה' אשא תפלה. שיוליכני בדרך סלולה. ויוציאנו לאורה מאפילה. ברוב שמחה וגילה.

דעת רבינו נסים ודעמיה שלא לברך בליל פסח

א. הנה כתב הטור או"ח (סימן תפ"ז) וז"ל: כתב בעל העיטור על שם רבינו נסים, כשחל בשבת אין אומר ברכה מעין שבע שנתקנה בשביל המאחרים בבית הכנסת שלא יזיקום, והאידנא אין צריך דליל שמורים הוא. ע"כ. ולפנינו בעיטור לא נמצא מזה, אלא כן נמצא שכתב בן אחיו של בעל העיטור מהר"ר משה ב"ר שמואל בספר מנהג מרשלייאה (עמוד 158) וז"ל: ואם חל ליל שבת וכו' ולא יאמר מגן אבות כי הסיבה לאומרו בשביל המזיקין שלא ישאר יחיד כדי שלא יסתכן וליל פסח אין בו מזיקין שנאמר ליל שמורים לילה המשומר מן המזיקין. ע"כ. וכן כתב אחד המיוחד מתלמידי בעל העיטור בספר המנהיג (הלכות פסח אות נ"ב) וז"ל: ואם חל יום טוב הראשון של פסח בשבת, אין אומרים מעין שבע בבית הכנסת, שהרי לא נתקנה אלא מפני שבת כנסיות שלהם היו בשדות ושכיהי מזיקין וכו', אבל בליל פסח כתיב ליל שמורים הוא לה' וגו' הוא הלילה הזה וגו', לילה המשומר ובא מן המזיקין. במגלת סתרים לרבינו נסים. ע"כ [ובמנהיג דפו"י הציון למגלת סתרים הובא בטעות בתחילת אות נ"ג ותוקן בדפו"ח הוצאת מוסד הרב קוק עמוד תס"ו וע"ש בהערות]. וכפי הנראה זה הוא מקור דברי הטור (ונפלה ט"ס בלשונו). וכן כתב בספר המכתם (פסחים דף ק"ט ע"ב) וז"ל: לילה המשומר ובא מן המזיקין, ועל זה גם כן נהגו שלא לומר ברכה אחת מעין שבע בליל הפסח שחל להיות בשבת דבשאר ערבי שבתות תיקנו אותה משום עם שבשדות וכו' ולילה זה משומר ובא מהם ומכיו"ב. ע"כ. וכן כתב בספר מחזור ויטרי (הלכות פסח סימן ס"ב) וז"ל: נמצא כתוב במגילת סתרים לרבינו נסים ליל שימורים שחל להיות בשבת ש"צ העובר לפני התיבה בשאר לילי שבתות חייב לומר ברכה מעין שבע, עכשיו אינן אומרים אותו מפני שלא תיקנו חכמים ברכה זו בערבי שבתות אלא בשביל בנ"א שפעמים מאחרין וכו', וכשחל ליל שימורים בשבת א"צ לומר אותה דאמרינן בפ"ק דר"ה ליל שמורים הוא לה' לילה המשומר וכו'. ע"כ. וכן כתב עוד שם (הלכות סוכות ס' שע"ה). ע"ש [אלא שאין דברים אלו מרבינו שמחה בעל מחזור ויטרי, וכמו שיש סתירה לדברים אלו במחזור ויטרי (הלכות פסח סימן ק"א)]. אלא שמחזור ויטרי המצוי הוא כולל הוספות רבות מאחד הראשונים בזמן מאוחר יותר, עיין במבוא למחזור ויטרי הנד"מ (ירושלים תשס"ט) מה שהאריך בזה, ואכן ב' המקומות הנ"ל מבואר בהוצאה הנ"ל שם שהם מופיעים רק בכת"י המורחב. והביא שיש אומרים שבעל הוספות אלו הוא בעל המנהיג. ואם נכון הדבר אם כן אזיל לשיטתיה בספר המנהיג הנ"ל, ועכ"פ בודאי שיצאו הדברים מאחד הראשונים]. וכן כתב הריטב"א בחידושו (שבת דף כ"ד ע"ב) וז"ל: ורבנן הוא דתקון משום סכנה וכו' והאידנא דליתא לההיא סכנה לא בטלה תקנה ממקומה דכיון דתקון תקון וכדחזינן בקידוש היום וכו', וביו"ט של פסח שחל להיות בשבת אין ש"צ אומרו כלל דליכא מזיקים, כי ליל שמורים הוא לה' לילה המשומר מן המזיקין. וכן כתבו מקצת רבותינו בעלי התוספות ז"ל. ע"כ. הרי שמלבד שכן דעת הריטב"א, כן גם דעת מקצת בעלי התוספות. וכן הריטב"א בחידושו לר"ה (י"א ע"ב) הביא כן בשם התוס'. ע"ש. וכן תלמיד נוסף מתלמידי הרשב"א, הוא רבינו יהושע אבן שועיב בדרשותיו (פרשת צו ושבת הגדול, דף מ' ע"ב) כתב כן בשם התוספות (וע"ע לקמן אות ב'). וכן כתב המאירי (פסחים דף ק"ט ע"ב) וז"ל: והוא שאמרו ליל שמורים הוא לילה המשומר ובא מן המזיקין, וכבר נמנעו מטעם זה מלומר בה ברכה מעין שבע אם חל בשבת, שהיא לא נתקנה אלא מפחד המתאחרים לבא כגון עם שבשדות. ע"כ. וכן כתב בארחות חיים (דף י"ח ע"ג, הלכות תפלה סימן צ') וז"ל: ובליל ראשון של פסח שחל להיות בשבת אין אומרים אותה כלל לפי שהיא לילה המשומר ובא מן המזיקין. ע"כ. והניף ידו באו"ח בשנית (דף ס"א ע"ד, הלכות שבת סימן י"א) ובשלישית (דע"ז ע"ב, הלכות תפלות הפסח סי' ג') שאין לאומרה כלל בליל פסח שחל בשבת (רק שבהל' שבת שם סיים: ויש מקומות שאומרים אותה, והכל הולך אחר המנהג. ע"כ. אבל במקום שאין מנהג ידוע לאומרה דעתו שאין לאומרה כלל). וכן כתב בכל בו (סימן ל"ה) וז"ל: אבל בשבת שחל בו יום ראשון של פסח אין אומרים אותה כלל, דלילה משומר מן המזיקין הוא וכו'. ע"כ (והניף ידו בשנית בסימן נ'). וכן בספר הבתים (שערי תפלה שער שני) כתב וז"ל: ובקצת מקומות נהגו שלא לברך ברכה זו ביו"ט ראשון של פסח מפני שהוא לילה המשומר מן המזיקין. ויש מי שכתב שאם התחיל לברך אותה אינו מפסיק אלא גומר הברכה, הואיל ואין מבטלין אותה אלא מפני המנהג. ודבר של טעם הוא. ע"כ. וכ"כ בספר צדה לדרך (מאמר ד' כלל ג' פרק י"ב) וז"ל: יש מקומות שכשחל פסח בשבת אין אומרים מעין שבע שנתקנה מפני המזיקין והלילה הוא ליל שמורים. ע"כ. וכ"כ תלמיד הרא"ש, רבינו ישראל מטוליטולא, בספר מצוות זמניות (הלכות פסח שער שביעי) וז"ל: ואם

הל להיות ליל ראשון של פסח בליל שבת וכו' ולא יתפלל ש"ץ מגן אבות בדברו מפני שסדרוהו לשמירה מן המזיקין, ולייל פסח הוא ליל שמורים וכו'. ע"כ. וע"ע לרבינו דוד אבודרהם (סדר תפלות פסח) שהביא בשם יש אומרים שאין לומר מעין שבע בליל פסח שחל בשבת מהטעם הנ"ל (אלא שסיים: ומיהו נהגו לאומרו. ע"כ. ומ"מ במקום שנהגו שלא לאומרו נראה שדעתו שלא יאמרוהו ורק במקום שנהגו לאומרו כיון שנהגו לא אמרין סב"ל. וע"ע להלן אות ד). וכן בשו"ת הריב"ש (סימן ל"ד) כתב וז"ל: וכן הוא המנהג זולתי כשחל פסח בשבת שאין אומרים אותה לפי שאין לחוש בלילה ההוא למזיקין וכו'. ע"ג. וכן בשו"ת הרשב"ש (סימן שצ"ח) כתב וז"ל: ובליל פסח ליתא להאי חששא וכו' וכן נהגו בכאן באלג'יר שבלייל הפסח שחל להיות בשבת אין אומרים אותה וכו'. ע"כ. וכ"כ בספר המנהגים לר"י טירנא (מנהג של פסח דף י' ע"א) וז"ל: ג"ל שאין אומרים מגן אבות לפי שליל שמורים מן המזיקין הוא ומגן אבות נתקנה משום המזיקין. ע"כ. וכ"כ בספר האגור (סימן תכ"ד) וז"ל: כתב בעל המנהגי על [שם] סדר רבינו נסים שכשחל פסח בשבת אין אומרים ברכה מעין שבע שנתקנה בשביל המאחרים בביהכ"נ שלא יזיקום מזיקים. והאידינא א"צ דליל שמורים הוא. ע"כ. הרי לנו חבל נביאים ראשונים כמלאכים, קרוב לשני מנינים, ועל צבאם רבינו נסים גאון, שכשחל ליל הסדר בליל שבת אין אומרים אז ברכת מעין שבע בערבית. [ותרחתי להעתיק בקצרה לשון הראשונים אחר שיש בזה כמה נפק"מ כמו שאדון בזה לקמן אות ד']. ואחרון חביב מרן הקדוש רבינו יוסף קארו ז"ל שקבלנו הוראותיו, בבית יוסף (סימן תפ"ז) אחר שהב"ד ר"ד אבודרהם שנהגו לאומרה, כתב: אבל עכשיו פשט המנהג שלא לאומרה. ע"כ. וכן קבע בשולחנו הטהור (שם סעיף א'): אין אומרים ברכה אחת מעין שבע. ע"כ. וכן מור"ם ז"ל לא הגיה על דברי מרן מאומה, משום שגם הוא סבר כן. וכן כתבו עוד מגדולי החכמים בתקופת מרן, דור ראשוני האחרונים הנושקים לדור הראשונים, ובהם רבינו הרדב"ז (והרדב"ז ז"ל גאון ישראל קרוב לראשונים, ואיהו בקי בדברי הראשונים. לשון שו"ת מעין גנים ח"א סי' ב') שנשאל על כך בתשובתיו (ח"ד סימן ט"ז), והביא דברי הריב"ש, ושכן כתבו כל הפוסקים, וסיים: וזה שרוצה לאומרה דעת חיצוני הוא ואין ראוי לקרותו מחלוקת ולא לחוש לו. ע"כ. וכן רבי ישמעאל הכהן טנוגי מתונס, וראש רבני מצרים בזמן מרן, כתב בספר הזכרון (שבת עמוד מ"ה) בפשיטות שאין אומרים ברכה זו בליל פסח דליל שמורים הוא. וכן בשלטי הגבורים (על המרדכי פרק ט"ז דשבת סי' ת"ז אות ב') הביא דברי רבינו נסים בשם הראב"ן. ע"ש. וכן פשט המנהג ברוב ככל תפוצות ישראל שאין לאומרה. וכן הסכימו רוב האחרונים (עיין לקמן אות ה').

דעת הראשונים הסוברים לברך

ב. אלא שכנגד זה מצאנו לכמה מן הראשונים שסוברים שאין לחלק בין ליל פסח לשאר ימים, ובכל אופן יש לומר ברכת מעין שבע בליל שבת אף אם הוא ליל פסח, ראשון במעלה בסידור רש"י (סימן תל"ד) כתב בתוך סדר התפלה לפסח וז"ל: וכשחל בשבת לאחר סיום תפלת לחש אומר שליח צבור ויכולו ומגן אבות בדברו וכו'. ע"כ. וכן כתב תלמידו רבינו שמחה במחזור ויטרי (הלכות פסח סימן ק"א) וז"ל: ואם חל להיות בשבת, לאחר סיום תפלת לחש אומר השליח [צבור] ויכולו, מגן אבות בדברו וכו'. ע"כ. אלא שבב' מקומות אחרים (בהלכות פסח לפני כן בס' ס"ב, וכן בהלכות סוכות סימן שע"ה) כתוב שלא לומר מעין שבע. וביאור הדברים שאלו הוספות מאוחרות שנוספו על ידי ראשון אחר (כמבואר באות הקודמת), אך רבינו שמחה גופיה אזיל בשיטת רביה רש"י שיש לומר. וכן בפירוש ההגדה לאחד מבית מדרשו של רש"י (נדפס במוריה ניסן התש"ן, בתחילתו) מבואר לומר ברכת מעין שבע בליל פסח שחל בליל שבת. ע"ש. וכן בספר שבולי הלקט (ר"ס רי"ט) כתב וז"ל: בשני ימים טובים של פסח מתפללין שבע וכו', ולייל שבת וי"ט אין מזכירין של יו"ט בברכה אחת מעין שבע וכו'. ע"כ. וכן הוא הלשון בספר תניא רבתי (הל' פסח סימן מ"ט). ומתבאר מדבריהם שאומרים מעין שבע בליל פסח שחל בשבת. וכן בספר מנהגי מהר"א קלוזנר (סימן ק"ד) כתב וז"ל: ואם ערב פסח בערב שבת אומר ויכולו, מגן אבות וכו'. ע"כ. והן נוסף עוד שני ראשונים שאף שהביאו הסברא שלא לומר מעין שבע בפסח שחל בשבת, העידו שנהגו אצלם לאומרה, הראשון רבינו יהושע אבן שועיב בדרשותיו (פרשת צו ושבת הגדול, דף מ' ע"ב) שאחר שהביא דברי התוספות שאין החזן סודר ברכת מעין שבע בליל פסח שחל בשבת, כתב: ואנחנו לא נהגנו אלא שסודר אותה. ע"כ. והשני רבינו דוד אבודרהם (סדר תפלות פסח) אחר שהביא שיש אומרים שאין לומר מעין שבע בליל פסח שחל בשבת כתב: ומיהו נהגו לאומרו. ע"כ. וכן יש עוד ראשונים שמתבאר מהם שיש ב' מנהגים, כמו שראינו בארחות חיים, שאף שכתב שלש פעמים (דף י"ח ע"ג, הלכות תפלה סימן צ', דף ס"א ע"ד, הלכות שבת סימן י"א, דע"ז ע"ב, הלכות תפלות הפסח סי' ג') שאין לאומרה כלל בליל פסח שחל בשבת, מ"מ כתב (בפעם השניה): ויש מקומות שאומרים אותה, והכל הולך אחר המנהג. ע"כ. וכן מלשון ספר הבתים (שערי תפלה שער שני) שכתב וז"ל: ובקצת מקומות נהגו שלא לברך ברכה זו ביו"ט ראשון של פסח מפני שהוא לילה המשומר מן המזיקין. ע"כ. מתבאר שיש מקומות שאמרוהו. וכן מלשון ספר צדה לדרך (מאמר ד' כלל ג' פרק י"ב) שכתב: יש מקומות שכשחל פסח בשבת אין אומרים מעין שבע שנתקנה מפני המזיקין והלילה הוא ליל שמורים. ע"כ. מתבאר שיש מקומות שאמרוהו. וכן ראיתי בסדר פסח מחזור פאס (הכת"י צולם מחדש עם דפוס עמוד

מול עמוד בנתיבות תשנ"ט, ונמצא גם באוצר החכמה. דף ז'), שהוא כפי הנהוג שם לפני גירוש ספרד, שגם שם מבואר בפשיטות לומר מעין שבע כשחל בשבת (אלא שלאחר זמן השתנה המנהג במרוקו וגם הם עתה נוהגים שלא לאומרה. עיין לקמן אות ו'). וכן בספר מנהגי מהרי"ל שיצא מחדש (מכון ירושלים, סדר התפלות של פסח עמוד קמ"ב) הובא בשינויי נוסחאות גירסא בזה"ל: ואומר ש"ץ ויכולו מגן אבות וכו'. ע"כ. אלא שכפי הנראה זה תוספת כת"י מאוחר יותר ממהרי"ל. וכן ראיתי עוד בירחון מוריה (ניסן התשס"ט, גליון י"א-י"ב, עמוד כ"ג), מנהגים מכל השנה לרבי שמואל מאולמא, שכתב: אומר ויכולו ומגן אבות ובמה מדליקין. ע"כ. אלא שהובא שם שבאחד מהכת"י נוסף: יש דעות שלא לומר ויכולו ומגן אבות כי הם נתקנו מפני המזיקין וכו'. ע"כ.

דעת שלושת עמודי ההוראה ושאר הגאונים והראשונים שסתמו לשונם

ג. ועוד יש לנו לברר דעת שלושת עמודי ההוראה, הרי"ף (שבת דף י"א ע"ב מדפיו), הרמב"ם (פרק ט' מהלכות תפלה הלכה י"ב) והרא"ש (שבת פרק ב' סימן ט"ז), שסתמו לשונם, והעתיקו דברי הגמרא בשבת (כ"ד ע"ב) דאמר רבא, יו"ט שחל להיות בשבת, שליח צבור היורד לפני התיבה ערבית אינו צריך להזכיר של יו"ט במעין שבע, שאלמלא שבת אין שליח צבור יורד ערבית ביו"ט. ע"כ. ולכאורה קצת משמע מסתימת לשונם שבכל יו"ט שחל להיות בשבת אומר החזן ברכת מעין שבע רק שאין מזכיר בה יו"ט. מדלא חילקו בין פסח לשאר ימים טובים. אלא שאין זה מוכרח כל כך, דהתם לא נחתי למימר אימתי אומרים מעין שבע, אלא שמתי שאומרים מעין שבע ביו"ט אין מזכירים בה של יו"ט. וכן ראיתי להגאון פתח הדביר ח"ד (בהשמטות לח"ג סי' רס"ח, דף ש"כ ע"ג) שכתב כיו"ב. ע"ש (ואף מקצת מסידורי הגאונים והראשונים שבחלקם בהלכות ליל הסדר טרחו לציין להוסיף של שבת כשחל בשבת, מ"מ בתפלת ערבית של שבת או של יו"ט לא נחתו לבאר החילוקים בזה. ואין כ"כ ראיה מסתימות הדברים). ואם איתא שמשלשון זו יש הוכחה שאין חילוק בין פסח לשאר ימים טובים, אם כן מתבאר מהגמרא עצמה דלא כדברי רבינו נסים. אלא ודאי שאין מזה הוכחה. ובפרט מדברי רבינו הרא"ש, שממה שהביא הטור (סימן תפ"ז) דברי רבינו נסים שאין לומר מעין שבע בפשיטות, קרוב לודאי שכך ראה לאביו הרא"ש. אחר שאין דרכו לחלוק עליו. וע"ע בב"י חו"מ (סי' ע"ז) שכתב: וליכא למימר דהרא"ש ורבינו יעקב תרי נינהו, דתרווייהו אינם אלא כח אחד, דלעולם רבינו יעקב אזיל בשיטת הרא"ש וכו'. ע"כ. ובודאי שכל שאין הכרח לומר שהטור חלק בזה על הרא"ש לא אמרינן כמ"ש בספר יד מלאכי (כללי הטור אות כ"ג). ומלבד שדרכו של הטור לדקדק טובא בלשון אביו הרא"ש, וממה שהביא הטור דברי רבינו נסים בשתיקה על כרחך שמבין שאין לדקדק מלשון הרא"ש היפך דבריו, עוד בה שבדבר זה שהוא דבר המצוי שליל פסח יחול בשבת כל כמה שנים אחדות, אם היה הרא"ש נוהג לומר מעין שבע, לא היה דבר זה נעלם מעיני בנו רבינו יעקב בעל הטורים. והן נוסף עוד, מה שמצאנו לאחד מתלמידי הרא"ש, מני"ר רבינו ישראל מטולטולא, בספר מצוות זמניות (הלכות פסח שער שביעי) שגם כתב שלא לומר מעין שבע בליל פסח שחל בשבת אחר שהוא לילה המשומר מן המזיקין (הובא לשונו לעיל אות א'). ועל כרחנו לומר שגם הרא"ש מסכים והולך לדברי רבינו נסים שאין לומר מעין שבע בפסח שחל בשבת (ועל כל פנים בודאי שאין לדקדק מדבריו שלא סובר רבינו נסים). ומעתה גם מלשון הרי"ף (שהוא כלשון הרא"ש) אין הכרח שסובר דלא כרבינו נסים, ויתכן דלא נחית להכי. וגם בדעת הרמב"ם לכאורה יש לומר כן. ומה גם שאם באמת שלושת עמודי ההוראה סוברים לברך מעין שבע בליל פסח שחל בשבת, לא מסתבר כלל שמרן הקדוש יעזוב את דעתם ויפסוק בפשיטות כרבינו נסים. ועוד דהטוש"ע גופייהו בהלכות שבת (סימן רס"ח סעיף ט') סתמו לשונם, יו"ט שחל להיות בשבת אינו מזכיר של יו"ט בברכה מעין שבע. אף דבודאי דס"ל שבליל פסח אין אומרים מעין שבע כמבואר בטוש"ע בהלכות פסח (סימן תפ"ז ס"א). ועל כרחך שמסתימות הלשון בזה אין כל הכרח ללמוד שאף בליל פסח יש לומר מעין שבע. וכן בקודש חזיתיה למה"ר הגאון רבי חנינא בוגיד סעדון זצ"ל בשו"ת מגיד תשובה חלק ג' (חאו"ח סימן י"ח), שהביא מה שכתב בשו"ת וישב הים ח"א (סימן ח') לדקדק דלא כרבינו נסים ומרן, מדברי שלושת עמודי ההוראה, וסידור רב עמרם גאון ועוד ראשונים, שכתבו בסתם שיו"ט שחל בשבת אומרים מעין שבע. והעיר על דבריו דטפי הוה ליה למימר דרבינו נסים וסיעתו הם נגד גמרא ערוכה (שבת דף כ"ד ע"ב) דסתמה לשונה בענין זה. וח"ו לדחות דברי גאונים וראשונים מכח הערה זו, ואטו אנו בקיאים בסתמות דברי הש"ס יותר מהם וכו'. ועל כרחך דהש"ס התם לא נחית לעיקר הדין שיזכיר מעין שבע ביו"ט שחל בשבת, רק שלא יזכיר בה של יו"ט. ובודאי שלא יחלוק הטור על אביו הרא"ש ולא יחלוק מרן על ג' עמודי ההוראה וכו'. ע"ש באורך. וכן יש לסייע הבנה זו בדעת הרמב"ם מדברי רבינו המאירי (פסחים דף ק"ט ע"ב) שכתב שנהגו להמנע מברכה זו בליל פסח. והמאירי על פי רוב בשיטת הרמב"ם אזיל, ובודאי שלא יתעלם מדעתו לגמרי. ועיין בשו"ת הרדב"ו חלק ד' (סימן רכ"ה) שכתב שהמאירי רגיל בשיטת הרמב"ם. וע"ע בשו"ת הסבא קדישא חלק א' (סימן כ"ב, דף ס"ד ע"א) שכתב, שממה שהמאירי לא הזכיר שהרמב"ם חולק משמע שסבר שכך סובר הרמב"ם. ע"ש. וע"ע בספר ברית יעקב (סימן י"א הערה ז). ומה גם שאף הרדב"ו על פי רוב רגיל ללכת בשיטת הרמב"ם (ואף כתב עליו חיבור לבאר דבריו), ובודאי שלא

יתעלם מדבריו לגמרי, ואעפ"כ כתב בתשובותיו (ח"ד סימן ט"ז) בנ"ד, וזה שרוצה לאומרה דעת היצוני הוא ואין ראוי לקרותו מחלוקת ולא לחוש לו. ע"כ. ואם היה מבין שדעת הרמב"ם לברך, בודאי שלא היה כותב בלשון זו. ואף שלכאורה כן נראה בדעת הרמב"ם, מ"מ אין זה ברור, ועדיין יש מקום לעיין בזה, וכמו ששמעתי כמה פעמים מפי מו"ר ועט"ר הגאון הנאמ"ן נר"ו, שמסתימות הרמב"ם שלא חילק בין פסח לשאר ימים טובים משמע שסובר לברך גם בפסח, שהרי קשה לומר שהרמב"ם יסבור לחלק בזה ויסתום דבריו, ועל מי יסמוך שנדע חילוק זה, והרמב"ם אין דרכו לסמוך על אחר אלא לבאר דבריו, וכמו שעשה בברכות השחר לכתוב כל ברכה בנפרד בשלימות בא"י אמ"ה הנותן לשכוי וכו'. וכן על זה הדרך. שלא יחשוב הקורא בטעות שצריך לברך ברכות אלו ללא שם ומלכות (וכמו שסובר באמת הרמב"ם. וע"ע בספר טוב עין סימן ט' אות א'). ועל כן מסתימות לשונו כאן יותר נראה שאין מחלק בין פסח לשאר ימים טובים. ומה שבידך כי כך נהגו במקומו (וכמו שבאבודרהם מבואר שיש מקומות בספרד שנהגו כן). עכ"ת ד נר"ו [וכן מבואר בדבריו ממוצ"ש י"ז אדר התשע"ח, שנדפסו בגליון בית נאמן גליון 104, בסופו]. ומכל מקום גם לפי זה אין הרמב"ם מחייב לברך ברכה זו, אלא שכך נהגו במקומו, ויש לסייע זאת מהמאירי שהולך על פי רוב בשיטת הרמב"ם שבלשונו שהבאתי לעיל לא אסר לאומרה אלא "שנהגו" שלא לאומרה. והכל הולך לפי המנהג. וכן בספר הבתים (שערי תפלה שער שני) שעל פי רוב הולך בשיטת הרמב"ם, הביא שיש מקומות "נהגו" לא לברך ברכה זו. והיינו לא מן הדין. וא"כ אין הרמב"ם מחייב לברך ברכה זו (ולכן לא ביאר בחיבורו שיש לברכה או להיפך, אחר דמסתמא ראה דברי רבינו נסים), ועכ"פ הרא"ש שסובר שלא לברך ברכה זו בליל פסח. ואחר שכך דעת רוב הראשונים ומרן בודאי דהכי נקטינן, ומה גם שכן נתפשט המנהג ברוב ככל המקומות זה כמה מאות שנים. ובמשי"ם הפש"י ראיתי עוד בספר כתר שם טוב חלק א' (עמוד קפ"ט הערה רל"ז) שכתב: וזכורני כי הרמב"ם בתשו' פאר הדור כתב לאומרה אף בליל פסח שנפל בשבת. ע"כ. ולא דק במה שזכר, שלא נמצא כן בשו"ת פאר הדור, רק נמצא שם (סימן קמ"ח) תשובה בענין דומה, ששאלוהו אם יש לומר חזרת הש"ץ גם מתי שהקהל בקיאים בתפלה, והחזרה לא נתקנה אלא להוציא מי שאינו בקי. והשיב: מאחר שתקנו חז"ל שירד ש"ץ לפני התיבה להוציא את מי שאינו בקי וכו', א"כ אין תפלת הש"ץ ברכה לבטלה כלל מפני התקנה, ואפילו אין בזאת החבורה מי שלא יצא. וכמו שתיקנו בקידוש בית הכנסת וכו', וכמו שאמרו באיחור ערבית ליל שבת מפני המאחרין לבא, וצריך לנהוג כך תמיד ואפילו אין שם מי שלא בא. וכמו כן כל דבר הנתקן מפני סיבה לאו דוקא עד שתזדמן הסיבה אשר בעבורה נתקן אלא צריך לנהוג כך תמיד וכו'. עכ"ל. הרי שלא דיבר מפורש על ליל פסח. רק יש מקום ללמוד משם לכאן. אך אין מוכרח, דהכא האומרים שלא לומר סוברים דמעיקרא לא תקנו חז"ל לברך בליל פסח המשומר מן המזיקין, משא"כ בשאר שבתות שתיקנו לברך, גם היכן שאין מאחרים יש לברך. ואין הכרח ללמוד מהתם להכא (ולמעשה גם בכתר שם טוב שם מסכים שהמנהג כיום לא לברך בליל פסח שחל בשבת).

אם הראשונים שסוברים לא לברך הוא מן הדין או מנהג

ד. אלא שעדיין יש להתבונן בדברי הראשונים שסוברים שלא לברך מעין שבע בליל פסח שחל בשבת, שהמתבונן בלשונו חלק מצד מנהג אתו עלה, וכמו שראינו בספר המכתם (פסחים דף ק"ט ע"ב) ובספר הבתים (שערי תפלה שער שני) דנקטי בלישנייהו הך דינא בלשון "נהגו" שלא לומר ברכה אחת מעין שבע וכו'. ע"ש. ולכאורה נראה מלשונם שאין איסור לברך מעין שבע, אלא שנהגו שלא לומר מעין שבע. וביתר שאת כן נראה מלשון המאירי (פסחים דף ק"ט ע"ב) שכתב וז"ל: וכשתקנו חכמים ארבע כוסות שלא לגרוע או להוסיף מצד אותם ההבלים, הוצרכו לרוב רגילותם לתת טעם לדבריהם, והוא שאמרו ליל שמורים הוא לילה המשומר ובא מן המזיקין, וכבר נמנעו מטעם זה מלומר בה ברכה מעין שבע אם חל בשבת, שהיא לא נתקנה אלא מפחד המתאחרים לבא כגון עם שבשדות. ע"כ. ומשמע שאינו מן הדין רק שלא יחששו ההמון מזוגות. [ושוב ראיתי להני תרי גיסי דדהבא, ש"ב הרה"ג רבי רב אשי ברדא נר"ו במאמר בקובץ יעלה הדס (סימן ט"ז), והרה"ג רבי אליהו נעמן נר"ו בהגהותיו בספר קנין תורה ח"ה (עמוד שנו"ו), שנגרשו בזה. ע"ש]. ומכל מקום גם לדבריהם המנהג שלא לומר מעין שבע, ועכ"פ בודאי חוב לומר מעין שבע. ובלא"ה הרי מדברי שאר הראשונים נראה שהוא מן הדין, וכמו שנקט הריטב"א (שבת דף כ"ד ע"ב) בלשונו, וביו"ט של פסח שחל להיות בשבת "אין ש"צ אומרו כלל" (וסיים שכן דעת מקצת בעלי התוספות). ולשונו זו מוכיחה שסובר שמן הדין אין לומר ברכה זו בליל פסח ואם יברך הוי ברכה לבטלה. וכן בארחות חיים (דף י"ח ע"ג, הלכות תפלה סימן צ') נקט בלשון "אין אומרים אותה כלל" (ומה שסיים בהלכות שבת סימן י"א: ויש מקומות שאומרים אותה, והכל הולך אחר המנהג. ע"כ. נראה פשוט שהכוונה שאף שאין לאומרה כלל, מ"מ במקום שנהגו לומר יש להם ג"כ סימוכין דקשוט, והכל הולך אחר המנהג, שבמקום שלא אומרים אין לאומרה כלל מחמת ברכה לבטלה. ובמקום שנהגו לאומרה לפי דעת האומרים יכולים להמשיך במנהגם שבמקום מנהג לא אמרינן סב"ל). וכן בכל בו (סימן ל"ה) כתב "אין אומרים אותה כלל". וכן שאר הראשונים שהבאנו בריש מילין (אות א'), ספר המנהיג, מחזור ויטרי המורחב, ספר צדה לדרך, הרשב"ש, הריב"ש, הטור, ספר האגור, ר"א טירנא, ושלטי הגיבורים, דנקטי בלשונם "אין אומרים" (או "אין אומר")

נראה להדיא שהוא מן הדין ולא מנהג בעלמא. וכן מהלשון הכתוב בספר מצוות זמניות (הלכות פסח שער שביעי) "ולא יתפלל" ש"ץ מגן אבות בדברו וכו'. נראה שהוא מן הדין. וכן מהלשון בספר מנהג מרשלייאה (עמוד 158) "ולא יאמר" נראה שהוא מן הדין. וכן מלשון הר"ד אבודרהם (סדר תפלות פסח) "שאינן לומר" מעין שבע, משמע שהוא מן הדין (ומה שסיים: ומיהו נהגו לאומרה. היינו שנהגו ע"פ הסוברים לומר ובמקום מנהג לא אמרינן סב"ל). וכן מרן ז"ל אף שמדבריו בב"י (סימן תפ"ז) נראה דמצד המנהג אתי עלה שפשט המנהג שלא לאומרה. מכל מקום בלשונו בש"ע (שם סעיף א') נקט "אין אומרים" ברכה אחת מעין שבע. והיינו שסבר שאף שיש מקומות שנהגו לאומרה על פי הסוברים לאומרה, מ"מ במקומותינו המנהג שלא לאומרה על פי הסוברים שאין לאומרה מן הדין, ולכן אין לאומרה כלל במקומותינו שלא נהגו לאומרה. וע"ע בשו"ת דעה והשכל חלק ז' (סימן ט"ז אות י"ב) שכתב בדעת מרן הב"י, דמדלא חיוה דעתו לאחד מהמנהגים מבואר דאין למנוע שום מנהג, וכל מנהג יש לו על מה לסמוך, ואם היה חשש ברכה לבטלה לא היה עובר על כך בשתיקה וכו'. ע"ש. ואנא אמינא, שאף שבדאי יפה אמר בדעת מרן שבמקום שנהגו על פי האומרים יש להם על מה לסמוך ובמקום מנהג לא אמרינן סב"ל. מ"מ עתה שפשט המנהג שלא לאומרה כעדות מרן, וכמו שעיינו הרואות ברוב ככל קהלות ישראל, והוא על פי הסוברים שאין לאומרה, אם כן בזה בודאי שאין רשות לשנות המנהג ולאומרה מחשש ברכה לבטלה.

המורם מן האמור מדברי הראשונים ודעת האחרונים והמנהג

ה. ומכל האמור חזינו שיש בדבר זה מחלוקת ראשונים, ורובם המכריע סובר שאין לברך מן הדין, ועל צבאם רבינו נסים גאון, ויש הסוברים שלא לברך מצד המנהג, ויש הסוברים לברך, וכן נהגו במקצת ממקומותם. אולם במהלך הדורות פשטה ההוראה ברוב ככל תפוצות ישראל שלא לברך, כדעת רוב הראשונים, וכמו שכתב מרן ז"ל בפשיטות בבית יוסף שכן פשט המנהג. וכן מתבאר מדברי שאר חכמי דורו, כהרדב"ז, ספר הזכרון ושלטה"ג. וכן מתבאר מדברי רבותינו גדולי האחרונים בכל מקומות פזוריהם שכן המנהג ברור, מתקופת מרן והלאה, שכן כתב תלמיד מהרש"ל מני"ר הרב משה (ח"ד סי' ת"ל וח"ה סי' תר"ו) שאין לאומרה בליל פסח כלל. וכ"כ תלמיד הרמ"א מני"ר הלבוש (סימן תפ"ו ס"ד). וכן הגאון מהר"י אישקאפה בספר ראש יוסף (סימן תפ"ז סק"ה) על דברי הרד"א שפשט המנהג לאומרה. כתב וז"ל: לא ראיתי בדברי הפוסקים שכתבו כן, וכן בכל המקומות ששמעתי לא ראיתי נוהגים כן, ולא שמעתי אלא כמ"ש הרב [בית יוסף] עכשיו פשט המנהג שלא לאומרה. ע"כ. וכ"כ הגאון החבי"ב בספרו כנסת הגדולה (סימן תפ"ז הגה"ט), והוסיף בספרו פסח מעובין (אות קל"ט) שכן המנהג. וכן כתבו הרב מגן אברהם (סימן תפ"ז ס"ק ג'), והגאון מהר"י בתכלאל עץ חיים (ערבית של ליל פסח), והגאון יעב"ץ בסידורו עמודי שמים (ליל פסח), והרב שלמי צבור בשלמי חגיגה (דף קצ"ז ע"ג), והרב קמח סולת (דף קי"ג ע"א) ושכן דעת הרב יוסף עליכם (אות קל"ה), והרב מלכי בקדש (סימן תפ"א סק"ב), והרב שלחן גבוה (סימן תפ"ז סק"ח), והרב ברכי יוסף (סימן תרמ"ב סק"א), והרב באר היטב (סימן תפ"ז סק"ו), והרב פרי מגדים (אשל אברהם שם), והרב מחצית השקל (שם), והרב חסד לאלפים (סימן רס"ח ס"ז), והרב בית מאיר (סימן תפ"ז), והרב נחלת צבי (שם סק"א), והרב כסא אליהו (שם סק"ב), ובש"ע הגר"ז (שם סעיף ד'), והרב משנה ברורה (שם סק"ט), ובשו"ת ישיב משה ח"ב (סימן כ'), והרב גאולי כהונה (מע' פ' אות ה'). ועוד רבים מן האחרונים, ועד אחרון מרן מלכא הגר"ע יוסף זצ"ל בספרו יביע אומר חלק ב' (חאו"ח סימן כ"ה) וחלק ד' (חאו"ח סימן כ"א) וחלק י' (חאו"ח סי' נ"ה בהערות על ר"פ ח"ג אות י"ט), ובספרו חזון עובדיה על הגדה של פסח (דיני תפלת ערבית סעיף ו'), ובשו"ת יחזה דעת ח"א (סימן י"ג), ובספרו מאור ישראל ח"ב (חי' פסחים דף ק"ט ע"ב), ובספרו הליכות עולם ח"א (פר' צו סעיף כ"ט) וח"ג (פר' וירא ס"ח), ועוד מקומות. ורבים מהם העידו שכן המנהג. וכן עיקר.

ו. וכן פשט המנהג כעדות מרן הב"י ז"ל. ומוכח מדבריו שכן היה המנהג פשוט בארץ ישראל וערי תוגרמה וסביבותיהם. וכן מדברי הרדב"ז מתבאר שכן היה המנהג במצרים. וכן מדברי מהר"י אישקאפה הנז' שלא שמע בשום מקום שנוהגים לאומרה, מוכח שכן היה המנהג באיזמיר. וכן מבואר בדברי הגר"ח פלאג'י בספר משא חיים (מערכת פ' אות ק"ץ) ובשו"ת לב חיים ח"ב (סימן צ"ה) שהמנהג שם שלא לאומרה (אלא דאיהו ס"ל לאומרה, וכן הנהיג בבית מדרשו). ובכה"ח (סי' תפ"ז ס"ק כ"ב) לא דק בזה. וכן מנהג מרוקו כמו שכתב הגר"ש משאש בשו"ת שמש ומגן חלק ד' (חאו"ח סוף סימן ס'), וכן כתב בפשיטות מהר"ם אלבאז זצ"ל, בדורו של מרן, בספר היכל הקודש (סוף אות ע"ח), ומהר"ר כליפה מלכה בספר כף נקי (עמ' צ"ב), הגם שבתקופה שקדמה למרן יש שנהגו שם לאומרה (עיי' לעיל אות ב' משם כתי"י מפאס). וכן המנהג בתונס כמ"ש הגאון מהר"ם שתרוג בשו"ת ישיב משה ח"ב (סימן כ'). וזה אף שהמקובלים בתונס התכתבו בענין זה עם רבינו הרש"ש והורה להם לברך (כמבואר לקמן באורך), אעפ"כ לא קיבלו דבריו בזה, אלא נשארו במנהג הקדמון שלא לברך ששרשו פתוח מדברי רבינו נסים גאון מקירואן שבתוניסיה. וכן המנהג בג'רבא וגלילותיה כמ"ש הגאון רבי שושן הכהן זצ"ל בגאולי כהונה (הנדפס בס"ס ברית כהונה השלם, מערכת פ' אות ה'), ושכן מתבאר מהגהה כתיבת יד של אביו מרן הגאון רבי כלפון משה הכהן זצ"ל בגליון

ישיב משה. ע"ש. וכן העיד הגאון רבי בוגיד סעדון זצ"ל בשו"ת מגיד תשובה חלק ג' (תאו"ה סימן ח"י) שכן המנהג מימים ימימה, ושכן נשאר המנהג גם אחרי שנתפשט ספר כף החיים בזמן רבותינו הכהנים הגדולים מוהרמ"ך הנז' ומרן זקני הגאון רבי רחמים חי חויתה הכהן זצ"ל. ע"ש. וכן ראיתי שנכתב בפשיטות במחזור עולת הרגל (גרבא התש"ה). והגם שראיתי להגר"י חדאד בהגדת גואלי חי (בסוף הספר בקונטרס ויצב יעקב דף ו' ע"א) שהב"ד הרש"ש, מ"מ שמעתי מנינו הרב יהודה חדאד שגם בבית-הכנסת של משפחתם בגרבא לא בירכו (ואולי בזמן הגר"י חדאד הוא הנהיג לברך, אך עכ"פ בזמנו לא בירכו). וכן בבבל לא בירכו גם בתקופת הגאון בן איש חי (כמבואר לקמן אות י"א). וכן בלוב לא בירכו כמ"ש בספר נחלת אבות (מנהגי פסח אות ל"א). וכן מנהג ארץ ישראל, ורק בתקופה האחרונה, מזמן הרש"ש והלאה החלו בבית-אל לברכה, והשתנה שם המנהג כמה פעמים כמבואר לקמן, ועד הדור האחרון מנהג רוב בתי-הכנסת בירושלים שלא לברכה כמ"ש הגר"ע אבורביע בספר נתיבי עם (סימן תפ"ז). וכן שמעתי משאר יוצאי עדות הספרדים שלא בירכו. וכן המנהג אצל רוב האשכנזים, ויש מקהלות האשכנזים שבירכו (עיין בספר נטעי גבריאל – פסח חלק ב' פרק ס' הערה י"ב).

דעת האר"י והחיד"א ודעמיה על דרך הסוד

ז. וכל זה הוא בדרך הפשט על פי דברי רבותינו הראשונים והאחרונים ומרן הש"ע ז"ל. ועל פי הקבלה לא מצאנו גילוי בכתבי האר"י החי הוא רבינו האר"י ז"ל מה דעתו בזה, אך לכאורה מן הסתם נהג שלא לאומרה, כמו שפשט המנהג בזמנו כעדות בן עירו ובן דורו מרן הקדוש ע"ה, ואם האר"י נהג היפך המנהג הפשוט אז, מסתמא לא היו נמנעים גורי האר"י ובראשם רבינו מהרח"ו להעיר בזה. ולא זו בלבד אלא דאדרבה בסידור ויניציאה רפ"ד שעליו כתב מהרח"ו את הגהות האר"י ז"ל (כמבואר בשער הכוונות דף נ' ע"ד) לא מבואר בליל פסח לברך כשחל בשבת, רק בר"ה ויוה"כ וסוכות מבואר שם שאם חל בשבת יאמר מגן אבות. ומשמע שבפסח בכל גוונא לא אמרינן (אלא שכידוע אין מזה ראייה גמורה, וכמה פעמים מהרח"ו לא העיר על מה שיש לתקן בסידור הנ"ל). אך כן מצאנו לאחד המיוחד שבאחרונים בנגלה ובנסתר, הוא גאון עוזנו מרן החיד"א זצ"ל, בספרו ברכי יוסף (סימן תרמ"ב סק"א), שכתב שכן הוא גם על פי הקבלה, וכלשונו הטהור: ואם אל סודו תדרוש אורו מראש סוד שתו השערה' דדוקא בליל פסח השעה אינה צריכה לכך, והדברים עתיקים דברי צדיקים כראי מוצק חזקים ירדו מחוקקים מים עמוקים נחמדים מזהב ומתוקים. ע"כ. והניף ידו שנית בשירי ברכה (שם), שהביא דברי הרמ"ע באלפסי זוטא (שבת דף כ"ד ע"ב) שהמנהג שלא לומר מעין שבע בליל פסח שחל בשבת, ושסיים שבמקום שלא נהגו לגמור הלל בערבית צריך ש"י עכ"פ לומר ברכה מעין שבע. וכתב על דבריו החיד"א: ואני שמעתי שעל פי האר"י זצ"ל אין לומר ברכה מעין שבע ליל פסח וכמו שרמזתי בפנים. ע"כ. וכן כתב הגאון רבי אברהם ענתבי בספר חכמה ומוסר (הלכות יו"ט אות קצ"ט) שכן הוא על פי דברי האר"י ז"ל. ע"ש. וכן ראינו להמקובל הקדמון רבי משה אלבאז זצ"ל בספר היכל הקודש (סוף אות ע"ח) שאין לומר מעין שבע בליל פסח שחל בשבת. ע"ש. וכן ראינו עוד לאחד המיוחד מראשוני המקובלים בבית-אל מהר"ר יעקב ישראל אלגאזי זצ"ל בספרו שלמי חגיגה (דף קצ"ז ע"ג, ודף רל"ט ע"ב) שפסק כן בפשיטות, והחרה החזיק אחריו הרב המגיה, גדול בנגלה ובנסתר מהר"ר גדליה חאיון זצ"ל. ע"ש. וגם להרמ"ע מפאנו הנז', במקום שאומרים הלל אין צריך לומר מעין שבע. וכן מבואר עוד בכתביו (כתבי הרמ"ע מפאנו חלק ב', ירושלים תשס"ג, מאמר מעין גנים סדר של פסח עמוד ער"ב). ע"ש.

דעת הרש"ש והרב אג"ן ודעמיהו

ח. אולם כנגדם חזי הוית דברי שלום לקדש הקדשים המקובל האלקי מהר"ר שלום שרעבי זצ"ל בספר נהר שלום (דף ל"ב ע"א) שרוח אחרת עמו, שנשאל שם מגדולי המקובלים בתונס [מהר"ר יוסף הכהן ודעמיה] שבעים ושבע שאלות בכמה עניינים, והשאלה הס"ו (דף ל"א ע"ג מדפי הספר) היא בזה"ל: אם י"ל ברכת מעין ז' בליל פסח שחל בשבת ולסמוך על הרב חמדת הימים שאומר כן היפך פסק ש"ע ההולך אחר רוב בנין ורוב מנין. ע"כ. וזה מה שהשיבם רבינו הרש"ש על שאלה זו: יו"ט דפסח שחל להיות בשבת צ"ל ברכת מעין ז' כשאר יו"ט שחל להיות בשבת, אע"פ שנראה שאין לה מקום, מ"מ צ"ל גם בליל פסח שחל להיות בשבת כיון שהזכרה בתלמוד שבת דף כ"ד, ולא חלקו בין פסח לשאר יו"ט, ואותו החילוק שכתב הר"ן הוא מסברא. עכ"ל. והנה לכאורה המתבונן בלשונו יראה דמר ניהו רבא נמי אזיל ומודה שעל פי הסוד אין לה מקום, וכמו שנשאל אם יש לאומרה על פי הסוד והשיב "אע"פ שנראה שאין לה מקום", היינו שעל פי הסוד אין מקום וצורך לאומרה, מ"מ סיים לאומרה, וביאר טעמו על פי הפשט כלשונו "כיון שהזכרה בתלמוד ולא חילקו בין פסח לשאר יו"ט", וכיון שטעמו על פי הפשט, המשיך להתמודד עם חילוק רבינו נסים בין פסח לשאר ימים טובים, והשיב שהוא חילוק מסברא, והוא נראה לו על פי סתימות הש"ס לברך ברכה זו אף בליל פסח שחל בשבת. ואם כנים אנו בהבנת דברי רבינו הרש"ש, אם כן אין דבריו סותרים לדברי אחד המיוחד מבני חבורתו מרן החיד"א שסובר שעל פי הסוד אין השעה צריכה לכך, והרש"ש רק מחמת טעם הנגלה דיבר להצריך לאומרה. וכן הבין חתן נכדו, מני"ר גאון ירושלים בנסתר ובנגלה מהר"ר

אברהם חיים גאגין זצ"ל, שכיחן כראשון לציון ובמקביל גם עמד בראשות ישיבת בית-אל, ובדבריו שבראש ספר דברי שלום (להמיו המקובל רבי אברהם שלום שרעבי נכד הרש"ש), שהביא שם כמה ממנהגי ק"ק בית-אל, כתב (אות א') להעיר על דברי הרש"ש בהאי לישנא: ואני תמה על זה, דמאחר דעל דרך הסוד אין לה מקום כלל, ועל דרך הפשט מי לנו גדול מהר"ן ז"ל, והביאו הרב בעל העיטור וכמ"ש הב"י ז"ל משמם, ופסקו מרן בשולחנו הטהור להלכה פסוקה דאין אומרים ברכת מעין שבע כשחל פסח בשבת יע"ש מילתא בטעמא, ומסתבר טעמא דלא נתקנה אלא מפני המזיקין ובפסח הוא ליל שמורים, מנ"ל לאפלוגי עלייהו ובפרט בספק ברכות. גם הרדב"ז וכו' דאין לאומרה וכו'. ואחר כל זה לא ידעתי איך פסיק ותני לאומרה. וכן ראיתי להרשב"ש וכו'. והכי חזינא למוהר"י אזולאי וכו'. ואחרי אמינא ולא מסתפינא דאין לאומרה. וכן הוא מנהג כל הק"ק שלא לאומרה, וזה פשוט, וכן עשיתי מעשה בשנת התר"ג שלא לאומרה, כי שב ואל תעשה עדיף. עכ"ל רב אג"ן. הרי לנו שרב האג"ן שהיה ראש הרבנים בנגלה וראש הרבנים בנסתר, גם הבין דברי הרש"ש שהם על פי הפשט ושעל פי הסוד אין לברכה זו שום צורך באותה העת, וכיון שכן אזר כגבר חלציו וביטל אמירתה באתריה דהרש"ש גופיה בישיבת בית-אל. ומני"ר עמד בראשות ישיבת בית-אל בשנית תקצ"ד-תר"י, וכבר בשנת התר"ג ביטל אמירתה. ונראה שכן הסכימו גם שאר חכמי המקובלים שם כשביטל אמירתה ולא העירוהו לאמר שדברי הרש"ש הם על פי הקבלה. וגם מי שמלך בראשות הישיבה אחריו מני"ר המקובל האלוקי רבי ידידיה רפאל אבולעפיא זצ"ל בשנים תר"י-תרכ"ט, אף איהו הכי סבירא ליה, וכמבואר בספרו קנין פירות (עמוד קנ"ט) בהערותיו על נהר שלום, וכתב בזה"ל: עיין בספר דברי שלום הנדמ"ח במנהגי הק"ק מה שהעלה אור החיים הרב הגדול מורנו הרב (גר"ו), והסכים שלא לאומרה ע"ש טעמו ונימוקו טעם כעיקר. והכי נהג כמה שנים אף שהיו נוהגים לאומרה מקודם. עכ"ל. וכן חקק בסידור הכוונות שסידר (חלק ב' עמוד 65, בהוצאת ישיבת בית אל בשנת תשס"ח, צילום הסידור בכתב יד) בהאי לישנא: לילי פסחים אחר העמידה וכו' וכשחל בשבת אין אומרים ברכת מעין שבע, רק פסוקי ויכולו דוקא, ולא כמ"ש בנהר שלום. ועיין בהקדמת דברי שלום מ"ש הגאון אור החיים רב אג"ן ז"ל, ועיין בש"ע סי' תפ"ז מ"ש הרב בית מאיר ז"ל ודו"ק. ע"כ. הרי לנו תרי גברי רברבי מגדולי המקובלים הסוברים שדברי הרש"ש נאמרו על דרך הפשט אבל על פי הסוד אין לה מקום, וכדעת החיד"א ודעמיה, ולכן הנהיגו באתריה דהרש"ש לא לאומרה. אולם אחריהם קמו כמה מגדולי החכמים וחלקם סברו שדברי הרש"ש נאמרו על פי הקבלה, וחלקם סברו להיפך, ולכן גם בבית-אל בדורות שלאחר מכן השתנה המנהג חליפות (ראה להלן אות י'). והנני להביא דבריהם. זה יצא ראשונה הגאון מהר"ח פלאגי זצ"ל בשו"ת לב חיים ח"ב (סימן צ"ה), שהביא דברי הגאון רב אג"ן הנז', וכתב לתמוה עליו שידועה גדולת הרש"ש בנגלה ויותר ויותר בנסתר, ומי הוא זה אשר יחלוק עליו אם לא שימצא עזר כנגדו מדברי הוזה"ק והתיקונים או מרבינו האר"י, וכל שלא מצא ראיה לדבריו להרב הגדול המקובל הרש"ש שמעינן שהוא בקי טפי וכו'. ע"ש. ובאמת שגם הגר"ח פלאגי לא כתב שעל דרך הסוד צריך לאומרה (ואף בסוף דבריו בלב חיים שם כתב לתת טעם על פי הסוד למה אין לאומרה), אלא שאם כן מה תמיהתו על רב אג"ן, ויתכן וכוונתו שבודאי טעמו של הרש"ש הוא ע"פ הסוד, וכמו שהוסיף, ומה גם כי מצינו סריכין תלתא הרמ"ע ומהר"י צמח וחמדת ימים אשר באו דבריהם כתובים בספר שעל פי הסוד יש לאומרה. ע"ש. והנה מה שכתב שכן דעת הרמ"ע מפאנו, המעיין בדבריו באלפסי זוטא יראה שאם אומרים את ההלל גם על פי הקבלה א"צ לומר מעין שבע כמו שהבאנו בשמו לעיל (באות הקודמת). וכן מבואר עוד בכתביו במאמר מעין גנים (ח"ג סדר של פסח). ומה שהביא ממהר"י צמח וחמ"י, הנה כנגד זה ראינו להחיד"א ודעמיה דס"ל שאין לאומרה ע"פ האר"י. ואחר שהגאון אג"ן הסהר היה ממלא מקום אבותיו הרש"ש ובנו ונכדו, בנגלה ובנסתר, ובקי טובא במילייהו טפי מינן, ואחר שראה שהרש"ש קרי בחיל "שאיין לה מקום" על פי הסוד, וגם הוא לרוב גדלותו בתורת הסוד ידע שכן הדבר, ועיקר כחו של הרש"ש על פי הפשט, חלק עליו מכח דברי רבינו נסים ומרן ושאר גדולי הפוסקים. ואף שבודאי שאם הרש"ש הנהיג לאומרה, בודאי שגם על פי הסוד אין איסור לאומרה, ומי כמוהו בקי בכל תורת הנסתר, מ"מ אין צורך לאומרה על פי הנסתר (ולכן גם אלו שכתבו לאומרה כתבו לאומרה בלי כוונות וכלדהלן). וכיון שאין צורך לאומרה על פי הנסתר, ועל פי הפשט יש איסור ברכה לבטלה לאומרה במקום שלא נהגו לאומרה, להכי שפיר עבד הגאון הראשון לציון אג"ן הסהר לבטל אמירתה אף בבית אל. והחזרה החזיק אחריו היר"א להמשיך לנהוג כן.

ביאור הרב פתח עינים ודעמיה בדעת הרש"ש

ט. אלא שאחר כמה עשרות שנים מאז כלביא יקום וכארי יתנשא המקובל האלקי מהר"ר ששון בכר פרסיאדו זצ"ל, להחזיר המנהג בבית-אל כפי שתיקן הרש"ש לומר ברכת מעין שבע, ובספרו שמן ששון חלק ד' הנקרא פתח עינים (דף ע"ט ע"ד) כתב וז"ל: כשחל יו"ט של פסח בשבת אם יש לומר ברכת מעין שבע בופרוש כתב הרש"ש וכו', ועיין בספר דב"ש וכו' שכתב הרב גאון עוזנו הרב אג"ן זלה"ה נגד דבריו שלא לאומרו ע"פ הפשט. ולע"ד טעמו ונימוקו עמו לפי הפשט, אמנם לפי סודם של דברים צריך לאומרו, יען שהוא בבחינת המקיפין דלמד דצלם כנזכר בשער הכוונות דרוש ליל שבת ובסידור יע"ש. אלא דצריך

לאומרו פשוט בלא כוונה כסדר כל התפלות הנאמרות אחר ליל ראשון דפסח כנועד. ועוד יש להאריך בזה ואין כאן מקומו [עייין תו"ח דקנ"ב ע"ב ד"ה כתב]. וכן נהגתי לאומרו פה ק"ק בית אל יכב"ץ. עכ"ל. והנה אף הוא מודה שלפי הפשט אין לאומרה, רק סבר שעל פי הקבלה יש לאומרה באופן פשוט ללא כוונה. ואף שלא גילה טעמו, מ"מ רמז לדברי ספר תורת חכם להמקובל האלקי מהר"ר חיים די לה רוזה זצ"ל (תלמיד הרש"ש), ומשם יתבאר טעמו. ואכן ראיתי לעוד חכם מקובל מחכמי בית-אל הוא מהר"ר אהרן פירירא זצ"ל שהלך בדרך זו בהרחבת הדברים, ובספרו תולדות אהרן ומשה (דף מ"ז ע"ג) הביא שיטת הרב תורת חכם ודעמיה דס"ל שיש ב' סוגי כוונות, כוונות סדרי המועדים לחוד וכוונות סדר ו' ימי בראשית לחוד, וסדרי התיקונים של פסח נסתיים עניינם בברכת אבות לחוד, אבל סדרי התיקונים ההולכים ובאים מששת ימי בראשית הם דוקא מה שנצרך לכיין בשאר התפלה. ואחר ביאור שיטה זו, כתב וז"ל: ועם הנז"ל יבא על נכון מה שכתב הרש"ש זיע"א לברך ברכת מעין ז' בפסח שחל בשבת וכו' כמ"ש סתם בגמ' וכו', והביאו בדב"ש הרב אג"ן זיע"א פתח השער בהקדמה אשר שם ודחה בב' ידיו שאין לאומרו וכו' כמ"ש שם. ואנן בדין נדקדק מאי דעתיא זלה"ה לאומרו, ואם אין לו מקום עד"ה, ועוד יקשה אעיקרא לגמ' שכל דבריהם כגחלי אש וסו"ד שתו השערה למה כתבו לאומרו, אלא ודאי יש לו מקומו בגדולים בבחינת ו' ימי בראשית שאינו זו ממקומו, וכוונתו כמו בכל שבת כמ"ש הרב תו"ח ודעמיה דוק ותשכח במ"א. והרש"ש זיע"א מטמינו ברמ"ז וכתב דיש לאומרו, ובודאי אין לדחותו בשום אופן בה"י כי הוא כבר ראה כל הפוסקים ראשונים ואחרונים וכו'. עכ"ל. וכן ראיתי עוד להגאון המקובל מהר"ר עובדיה הדאיה זצ"ל בשו"ת דעה והשכל חלק ז' (סימן ט"ז) שהאריך הרחיב בהאי עניינא, וגם הסיר בדרך זו שברכת מעין שבע בליל פסח שחל בשבת, אף שאין לה מקום, מ"מ יש לה מקום לבחינת הימים או לבחינת הזמנים של שנה שעברה. ע"ש. [ואשר האריך בדעה והשכל שם (אות י' והלאה) ליתן טעם לאומרה גם על פי הפשט, שכמו שאנו אומרים ברכה זו בכל שבת גם בבתי כנסיות שבעיר אף שאין שם חשש מזיקים, משום שאף שבטל הטעם לא בטלה התקנה. וה"ה גם בליל פסח. ע"ש. וכבר כתב כן בקצרה בספרו שו"ת ישכיל עבדי ח"ו (בהשמטות דף רצ"ז ע"א). אחמה"ר שאני התם שכך תיקנו ואף שבטל הטעם לא בטלה התקנה, משא"כ כאן לדעת רבינו נסים ודעמיה לעולם לא תיקנו חז"ל לברך מעין שבע בליל פסח שמימות עולם היה שמור מן המזיקין. וכמו שכתבתי לעיל (סוף אות ג'). ואין הכרח ללמוד זה מזה. וכן השיב על דבריו בזה בשו"ת יבי"א ח"ד (חאו"ח סימן כ"א אות ג') ובספרו חזון עובדיה – פסח (הלכות תפלת ליל פסח הערה י"ד). ע"ש באורך]. והחרה החזיק אחריו מר בריה הרה"ג רבי שלום הדאיה זצ"ל במאמר בירחון אור תורה (שבט התש"ן סימן נ"ט), שהביא שאלת הגה"ק מהר"ר מצליח מאזוז זצ"ל אל מר אביו (בשו"ת דעה והשכל ח"א סימן ט"ו) שדן היכן ראה הרש"ש בחינת הימים והזמנים בדברי רבינו האר"י, ומה שענה על כך הרב דעה והשכל. ומזה למד הרה"ג הנז' באו"ת לענין ברכת מעין שבע בליל פסח שחל בשבת, שמעין שבע היא בחינת הימים כלומר שעצמותו של יום השבת היא הצריכה אותנו לומר ברכת מעין שבע בליל שבת. וכדברי אביו בדעה והשכל ח"ז. ע"ש. וע"ע להגרי"מ הלל בשו"ת וישב היס ח"א (סימן ח' חלק ב' אות א') שגם דרך בדרך זו, והביא דברי מהר"א פירירא בספר תולדות אהרן ומשה, ושכן זכור לו שראה להגאון המקובל הרי"ח סופר בעל כף החיים בספרו שו"ת באר מים חיים כת"י שפירש כוונת הרש"ש בדרך זו [ועוד לא זכינו לאורו, אך רמז לתשובתו זאת בכה"ח סי' תפ"ז ס"ק כ"ב]. ע"ש. אלא דעינא דשפיר חזי למהר"א פירירא גופיה בספרו בגדי הקודש אשר לאהרן (עמוד פ') שעמד שם על תשובות הרש"ש למקובלי תונס, ובענין זה ציין לדברי הרב אג"ן שפסק לא לברך מעין שבע, וכתב על דבריו בזה"ל: ואינו היפך מוהרש"ש זיע"א, כיון שזה כתב להם לפי סברת הרב תורת חכם ודעמיה, בבחינת ו' ימי בראשית, אבל אח"כ שכתב להם שאין לכיין שום כוונה עד אחר באהבה דעמידה דערבית שבאו להם מוחין דאו"א עילאין, ומה צורך למוחין דחג"ת דישסו"ת, ועל זה כתב הרב אג"ן זיע"א שאין לאומרה כפי מנהג הרש"ש זיע"א הנזכר. ויש ראייה לזה מ"ש להם גם כן (בדף ס' ע"ב) על שאלה נ"ג, וז"ל, כשחל יום טוב בשבת עיקר הכוונה הוא דיום טוב, אבל עליית העולמות הוא דשבת עכ"ל. והרואה יתמה תמיהה גדולה כמ"ש הוא עצמו בנהר שלום (דף נ"ט ודף ע"ו) שאין שום כוונה בכל יום טוב כידוע כי אם בפסח בערבית עד באהבה, ובשבעות אין שום כוונה בערבית כי אם בעמידה דשחרית מבאהבה ואילך, ובסוכות אין שום כוונה כי אם בלולב ובהקפה ובסוכה כידוע. ואם כן מה זה אומר להם דברים תמוהים הללו, אלא ודאי כפי סברתם הראשונה, כן כאן, כן נראה ליישב דברי הרב אג"ן זיע"א. עכ"ל מהר"א פירירא זצ"ל. הרי דהדר תבריה לגזיזיה במקצת, וכתב ליישב דברי רב אג"ן הסהר על פי דברי הרש"ש גופיה במשנה אחרונה, ושדברי הרש"ש לחכמי תונס הוא על פי סברת התו"ח ואיהו לא ס"ל הכי. וע"ע בספר קנין תורה חלק ה' (מאמר מ"ב אותיות ב-ג') שהב"ד שעה"כ (דפ"א סע"א) שמבואר מהדברים שם שא"צ להוסיף לתפלת לחש בערבית שום תפלה אחרת. אלא שלבסוף כתב שיש לומר עכ"פ מעין שבע ולא שבע ממש. ע"ש. אולם לא הביא ראייה אלא שאין לומר או שעכ"פ אין צריך לאומרה, רק שיתכן ויכולים לאומרה בלי כוונה. ע"ש. וע"ע בספר באר בשדה (עמ' מ') שנתן

טעם שלא לאומרה כיון שבליל פסח יש זיווג עליון ממש כמבואר בזוהר (פר' אמור), ומעין שבע לא יעשה רושם כלל דשרגא בטיהרא מאי אהני. ועיין שם (ובספרו עלי באר עמ' נ"ג) עוד טעמים.

ובאמת שעוד רבים מרבותינו הגדולים בנגלה ובנסתר נחלקו בדבר זה בהבנת דברי הרש"ש לכאן ולכאן, שמלבד ההחיד"א ודעמיה שכתבו שעל דרך הסוד אין לאומרה, ומלבד הגאון רב אג"ן ודעמיה שהזכרנו לעיל שהסבירו שדברי רבינו הרש"ש הם על פי הפשט. כן סברו בדעתו עוד כמה מגדולי הדורות האחרונים. ובהם רב רבנן הגאון רבי עזרא עטייה זצ"ל, וכמו שאמר בשמו תלמידו הגאון רבי יהודה צדקה זצ"ל (הביא דבריו הגאון המקובל רבי עזריאל מנצור בספר בית הרואה, הוצאת שובי נפשי, עמוד 54), שהגר"ע עטייה אמר שלא לברך מעין שבע בליל פסח שחל בשבת, משום שבדברי הרש"ש אין שום ריח של ראייה שיש לומר מעין שבע בליל פסח שחל בשבת ע"פ הקבלה. וראיית הרש"ש היא על פי הפשט. ע"ש. וכן הגרב"צ אבא שאול זצ"ל בספר אור לציון חלק ג' (סוף פרק ט"ו) הבין כן דברי הרש"ש, ושלכן אין להנהיג לאומרה במקום שלא נהגו לאומרה, ושכן היה מורה רבו הגר"ע עטייה. ע"ש. וכן במכתב שפירסם בעבר הגר"י יוסף כתב שאביו מרן הגר"ע יוסף העיד כן בשם הגר"ע עטייה (והצטרף למכתב הגרע"י בכי"ק). ועל פי שלושה עדים יקום דבר. וכן מרן הגר"ע יוסף עצמו בשו"ת יביע אומר חלק ב' (חאו"ח סימן כ"ה) ובשאר ספריו (שציינתי להם לעיל סוף אות ה') הבין כן דברי הרש"ש, ושכן אמר לו זקן המקובלים מהר"ר אפרים הכהן זצ"ל שבאמת אף הרש"ש לא מצא לה הכרח על דרך הסוד, ואע"פ שהיא כעין חזרה לתפלה, מ"מ אינה אלא מעין שבע, ואין לה דמיון לחזרה. וטעם האומרים שיש לאומרה בליל פסח, הוא טעם חלוש. ודבריהם נרפים הם נרפים. ולכן נשתנה מנהג זה חליפות בק"ק בית אל מפני שאין הכרח לאומרה. וכן הביא שאחד המיוחד מחסידי בית אל המקובל האלקי מהר"ר נסים עני זצ"ל בסידור חוקת עולם כתב שאין לאומרה. ומשמע שבזמנו בבית אל לא אמרוה, או שעכ"פ אין להנהיג כן בשאר בהכ"נ. ע"ש. וע"ע בקונטרס "האמת תורה דרכה", שהביא רבים מהמקובלים לכאן ולכאן, וביאר שם בפירוט את התקופות שהמנהג השתנה בבית-אל לכאן ולכאן.

דעת הרב בן איש חי ומנהג בבל

ועוד ראיתי בכמה קונטרסים וחיבורים, וכן שמעתי באומרים לי מהרוצים לאומרה, הנתלים בדברי ריש גלותא דבבל הגאון רבינו יוסף חיים זצ"ל בשו"ת רב פעלים חלק ג' (חאו"ח סימן כ"ג) שדן ידיו בענין ש"ץ אם יענה על קדיש וקדושה באמצע ברכת מעין שבע, והביא מקורות דאע"ג דתקוה משום סכנה מ"מ היא במקום חזרה בתפלה וכו'. ובסוף דבריו כתב שראינו שבירוש"ת אע"פ שפסק מרן בש"ע (סי' רס"ח ס"ו) דאין אומרים ברכה מעין שבע בבית חתנים ואבלים דליכא טעמא דמאחרין לבא. עם כל זה אחר שבא חכם הוא רבינו הרש"ש ז"ל החליפו השיטה ונהגו שיאמרו מעין שבע בבית אבליים וחתנים כאשר העיד הפרה"א וכו'. וסיים בזה"ל: וגדולה מזו מצינו לרבינו הרש"ש דס"ל שגם ביו"ט של פסח שחל בשבת אומרים ברכה מעין שבע היפך כל הפוסקים הפשנים דאזלי בתר טעמא דאמור בה רבנן לפי הפשט. עכ"ל. ויש שהבינו כוונתו דהכי סבירא ליה. אלא שאין זה מוכרח, דמה שכתב וגדולה מזו וכו', משמע שכתב כן רק לצירופא בעלמא, שאם כן ס"ל הרש"ש אפילו בפסח, כל שכן שיש לעשות כן עכ"פ בבית חתנים ובבית אבליים, ואין הכרח דהכי סבירא ליה שיש לנהוג למעשה. ועוד דהא מצינו לרבינו הרי"ח הטוב גופיה בספרו בן איש חי (שנה ב' פרשת וירא סעיף י') שפסק כן לגבי בית חתנים ובית אבליים, וסיים: וכן הנהגתי פה עירנו יע"א בעה"י. ע"כ. ואילו לגבי ליל פסח לא מצינו בשום מקום בספריו הבהירים שכתב לשנות מנהגם בזה כדברי הרש"ש. ולא זו בלבד אלא שזכינו לפני כמה שנים שיצא לאור ספר נחלת אבות, אסופת גזנים מבית משפחת ששון, ושם (עמ' 298-300) הובא מכתב מאחד מחו"ר בבל הגאון רבי יוסף צלאח דורי זצ"ל, אשר שלח מאנגליה לעיה"ק ירושת"ו לרבו הגאון המקובל מהר"ר נסים כדורי זצ"ל מגדולי רבני בבל בהאי עניינא, ובין דבריו כתב בזה"ל: שכתב מרן ז"ל שאין לאומרה, והרב חיד"א ג"כ כתב בשו"ת ברכה שעל פי האר"י אין לאומרה וכו'. וזכורני כד הוינא תליא ששמעתי מפי מו"ר שאין הכרח מדברי הרש"ש. וא"כ כיון שדעת מרן ברור שאין לאומרה, ודעת האר"י לא ברור, ואדרבא לדברי החיד"א הוא מסכים והולך כדעת ז"ל, וכמדומני שכך היה מנהג בגדאד וכמו שמודפס בסידור חכם עזרא דנגור, וא"כ למה בתפלת ישרים להר' מנצור כותב להיפך? וכו'. עכ"ל. והגר"נ כדורי השיבו בזה"ל: ומה שכתבת על ברכה מעין שבע בליל ראשון של פסח שחל בשבת וכו', מה אעשה אם מר מנצור לא ישמע לי, ופה באר"י איש הישר בעיניו יעשה ואין מי שימחה בידו. עכ"ל. (וכן העיר בזה ידידנו הגר"ד ברדא נר"ו בקובץ בית הלל קובץ ל"א אות צ'). ומכל האמור שמעין שבע שמלבד שדעת הגר"נ כדורי ועמו הגר"י דורי שאין הכרח מדברי הרש"ש לאומרה על פי הסוד, ולמעשה אין לאומרה, וכדעת מרן הש"ע והחיד"א, עוד שמעין, שבבגדאד בתקופת הגרי"ח לא נהגו לאומרה. ושכן הדפיס הגר"ע דנגור בסידוריו. וכבר נודע ומפורסם שהגר"נ כדורי והגר"ע דנגור היו משומעי לקחו של הגרי"ח וכמעט ולא היו זזים מהוראותיו. וע"ע בקובץ אליבא דהלכתא (גליון 59) שם הובא התכתבות בין ארזי הלבנון הגרי"ח והגאון רבי אליהו מאני, שהגרי"ח שאלו על הרב אג"ן בזה"ל: ותמהנו איך הסכימה דעתו לחלוק על הרש"ש ולנהוג דלא כוותיה באתריה דמר. ויודיענו איך הוא מנהג

החסידיים עתה, גם יודיעני טעמו של דבר בהרחבה. ע"כ. והשיבו הגר"א מאני: אנו נהגנו לאומרה, וכפי דעת רבינו הרש"ש ז"ל, ושמעתי שגם בבית אל עכשיו אומרים אותה. ומ"ש אגיד טעמו של דבר, לא הבנתי שאלתו, שרבינו הרש"ש ז"ל ביאר טעמו ורב אג"ן ז"ל ביאר טעמו. ומ"מ באמת טעם הרש"ש הוא מרווח. ואין להרהר ח"ו אחריו. ע"כ. ושמענין מדבריו דאף דס"ל כהרש"ש מ"מ יש טעם נכון גם לדברי הרב אג"ן ואין דבריו תמוהים. אלא שיש לדון איך הבינו את דברי הרש"ש בזה. ומדבריו ברב פעלים נרעה שמבין שטעם הרש"ש בזה הוא ע"פ הקבלה. מ"מ ראינו שלמעשה לא שינה את המנהג בבגדאד, אף ששינה להם את המנהג שנהגו שלא לומר מעין שבע בבית חתנים עפ"ד הרש"ש. וכנראה משום שבנזדון זה של ליל פסח אין הכרח גמור לדבר זה, וכמו שכתב הרש"ש אע"פ שאין לה מקום. וכן החיד"א ודעמיה ס"ל ע"פ הקבלה שלא לאומרה. ובודאי שאם הגר"ח היה סבור לאומרה היה משנה המנהג בבגדאד, וכמו ששינה מנהגים רבים כמבואר בבן איש חי ובשאר ספריו הבהירים, ולעתים ראה לנכון שלא לשנות, וכמו לדוגמא בבן איש חי (שנה א' פר' כי תשא סעיף י"ז), שם כתב וז"ל: ודע כי פה עירנו בגדאד יע"א היה המנהג בזמן קדמון דכל יום תענית צבור וכו' דאין אומרים בית יעקב וכו', ועל יום ר"ח לא דרשתי בצבור להדיא שיאמרו ג"כ בית יעקב וכו'. ומה שלא דרשתי על ר"ח בצבור וקבעתים לחוק בכל בתי כנסיות יש לי טעם בזה. עכ"ל. וכ"ש בנ"ד שרבו הסוברים בדעת האר"י ובדעת הרש"ש שאין צריך לאומרה על פי הסוד.

המורם מן האמור

יב. ומאחר עלות שעל פי הפשט אין לאומרה במקום שלא נהגו לאומרה, וכן נתפשט המנהג כמעט בכל קהלות ישראל, וגם בדרך הסוד נחלקו אם לאומרה, ומרן החיד"א שעל פי רוב נקטינן כוותיה ס"ל שאף על דרך הסוד אין לאומרה, וגם בדעת הרש"ש נחלקו אם סובר שצריך לאומרה על דרך הסוד, אם כן מאן ספין ומאן רקיע להנהיג לאומרה במקום שלא נהגו, ואיך לא יחשוש לברכה לבטלה. ושמענו מפי קדשו של מו"ר ועט"ר מרן ראש הישיבה הגאון הנאמ"ן נר"ו כמה פעמים, על אביו הגדול קדוש ה' מרן הגאון רבי מצליח מאזוז זצ"ל, שאף שהיו כל הליכותיו על דרך הסוד, ואף בענין ברכת מעין שבע הורה לברך בבית חתנים, מ"מ בענין זה אמר שאין לאומרה בליל פסח שחל בשבת, אחר שסבר שדברי הרש"ש לא נאמרו על דרך הסוד (וזאת אף שידע מההסבר עפ"ד הרב תורת חכם, עיין בשו"ת דעה והשכל ח"א סי' ט"ו במה שהתכתב עמו). וכשראה אח"כ בצרפת ספר חזון עובדיה שכן כתב שמח שמצא לו חבר. וכבר כתב זה מו"ר במכתב למרן הגר"ע יוסף בשו"ת בית נאמן ח"א (חיו"ד סימן ג' אות ד') ובספרו מגדולי ישראל ח"ד (עמוד שכ"ז). וכן מורה ובא מו"ר גופיה. וכן היה מורה ובא מוה"ר הגר"מ הלוי זצ"ל כמ"ש בקובץ ויען שמואל חלק ה' (סימן כ"ז עמוד שנ"ט. וע"ע לו במנו"א ח"א פרק ו' הערה 27, ובשו"ת תפל"מ ח"ד סי' ל"ז). וכן עיקר שאין להנהיג לאומרה במקום שלא נהגו לאומרה, וכמנהג הפשוט ברוב ככל תפוצות ישראל.

וזה נוסח התשובה שכתבתי להשיב לשואלים בכללות בדרך קצרה

עם הצטרפות מרן ראש הישיבה יחשל"א

בס"ד ג' ניסן המנוסה התשע"ט לפ"ג.

בענין ברכת מעין שבע בליל פסח שחל בשבת

בענין ברכת מעין שבע בליל פסח שחל בשבת (כמו בשנה זו), כבר פשט המנהג ברוב ככל המקומות שלא לאומרה, ושרשו פתוח מדברי רבינו נסים (שהובא בטור סימן תפ"ז) שכיון שברכה זו נתקנה בשביל המאחרים בבית הכנסת שלא יזיקום, בליל פסח שהוא ליל שמורים אין צריך לברכה. וכן הסכמת רוב הראשונים, ספר המנהיג (הלכות פסח אות נ"ב), ובספר מנהג מרשלייאה (עמוד 158), ובספר המכתם (פסחים דף ק"ט ע"ב), ובמחזור ויטרי (הלכות פסח סימן ס"ב), והריטב"א בחידושו (שבת דף כ"ד ע"ב), ושכן דעת התוספות, והמאירי (פסחים דף ק"ט ע"ב), ובארחות חיים (דף י"ח ע"ג, הלכות תפלה סימן צ'), ובכל בו (סימן ל"ה), ובספר הבתים (שערי תפלה שער שני), ובספר צדה לדרך (מאמר ד' כלל ג' פרק י"ב), ובספר מצוות זמניות (הלכות פסח שער שביעי), והטור (סימן תפ"ז), והריב"ש (סימן ל"ד), והרשב"ש (סימן שצ"ח), ור"י טירנא (מנהג של פסח דף י' ע"א), ובספר האגור (סימן תתכ"ד). וכן העיד מרן ז"ל בבית יוסף שכן המנהג. וכן קבע בשלתן ערוך שאין לאומרה. וכן הסכימו רוב ככל האחרונים. ומרן החיד"א זצ"ל בברכי יוסף (סימן תרמ"ב סק"א) ובשירי ברכה (שם) כתב שכן הוא עפ"ד רבינו האר"י ז"ל. וכן מנהג אלג'יר (שו"ת הרשב"ש סי' שצ"ח), תורכיה (ראש יוסף סי' תפ"ז סק"ה), מרוקו (שו"ת שמש ומגן ח"ד האו"ח סוף סי' ס'), תונס (שו"ת ישיב משה ח"ב סי' כ'), ג'רבא (גאולי כהונה מע' פ' אות ה'), בבל (הגר"נ כדורי בנחלת אבות עמ' 300), ושאר עדות המזרח. ואמנם רבינו הרש"ש בספר נהר שלום (דף ל"ב ע"א) כתב לאומרה, אך כתב שנראה שאין לה מקום, והרבה מגדולי האחרונים והמקובלים הבינו דבריו שע"פ הקבלה אין לה מקום. וממילא ספק ברכות להקל ושב ואל תעשה עדיף. וכן ברוב בתי-הכנסת בירושלים לא בירכו ברכה זו (נתיבי עם סי' תפ"ז). ולכן אין לשנות מהמנהג הפשוט ברוב המקומות שאין אומרים ברכה זו. וכהוראתו בקודש של מרן הגר"ע יוסף זצ"ל בשו"ת יביע אומר ח"ב (חאו"ח סימן כ"ה) ובספרו חזון עובדיה – פסח (הלכות תפלת ליל פסח סעיף ו'). וכן דעת מרן הגה"ק רבי מצליח מאזוז זצ"ל. וכן מורה ובא בנו שיבל"א מו"ר ועט"ר מרן ראש הישיבה יחשל"א.

הצטרפות מו"ר ועט"ר נר"ו:

הדברים נכונים וברורים. ומי שרוצה לברך בכת אסור לענות אחריו אמן, וצריך לסלקו מחזנות של ביהכ"נ לפי שהעז פניו וגילה מצחו נגד מרן. ושומע לנו ישכון בטח.

נאמ"ן ס"ט

ג' בניסן תשע"ט

שוב אחר כמה ימים (ה' ניסן התשע"ט) נשלח אלי מאמרו של ידידנו הרה"ג רבי אהרן גבאי נר"ו (ששלח למו"ר ועט"ר מרן ראש הישיבה נר"ו, והועבר אלי), בו רצה להוכיח שהמנהג הקדום ברוב קהלות ישראל בתקופת הגאונים והראשונים היה לומר מעין שבע בליל פסח שחל בשבת, עפ"ד הראשונים וסידורים ישנים. ושכן היקר להלכה. ואח עיון בדבריו לא נראו לי. וזה מה שכתבתי לו:

בס"ד ו' ניסן התשע"ט לפ"ג.

לכבוד ידידנו היקר חוקר ובודק הרה"ג רבי אהרן גבאי נר"ו

אחדשה"ט!

מאמרו בענין ברכת מעין שבע בליל פסח שחל בשבת (שעומד לפרסם בקובץ עץ חיים), ששלח אל מו"ר ועט"ר מרן ראש הישיבה יחשלא הגיע לנכון, ואתמול נמסר בידי לעיין בו בס"ד.

ואחר שעברתי על דבריו, ראיתיו יושב בסד"ר עליון לסדר מנהגי קהלות ישראל בזמן הגאונים והראשונים, על פי המבואר בדברי הראשונים ובסידורים ישנים. ובמסקנתו העלה שמנהג כל קהלות ישראל בעבר היה, לומר מעין שבע בליל פסח שחל בשבת, שכן נהגו לאורך רוב ככל תקופת הראשונים בספרד באשכנז באיטליה ברומניא בחלק מפרובנס במרוקו אר"צ ובגאדאד, וכן נהגו בבבל בתקופת הגאונים. ורק אולי באלג'יר ותונס לא אמרו. וזה עיקר ההלכה על פי הפשט, ומי שנהג כן ימשיך במנהגו, וגם מי שלא נהג קשה בעיניו שלא למחות ברוצה לנהוג. עכת"ד.

ואף שיפה כתב שאין להנהיג כן לכתחילה, מכל מקום גם שאר דבריו, אחר העיון בדב"ק כפי מסת הפנאי, בעניותי איני מודה לו באופן חלקי, וכפי שאמרתיו לו בעל פה, וכמדומה לא דק, לא במציאות שתיאר (שבעבר בכל קהלות ישראל בירכוה), וכל שכן לא במסקנת הדברים (שהרוצה לחזור ולהנהיג לברכה רשאי גם על פי הפשט). ובהיות ורצה שאעלה את הערותי על הכתב, למרות העומס המוטל על כתפי בעת הזאת בעוד מכתבים רבים ועוד ענינים, ובפרט שאנו בערבי פסחים. מ"מ לעשות רצון צדיק חפצתי, בפרט שניכר שהשקיע רבות במחקרו, ומה גם שהוא דבר בעתו. ועוד שכבר כתבתי בזה בעבר ומסקנתי שונה ממסקנתו. לכן דחקתי עצמי בין ענין לענין לכתוב לו הנלע"ד בקצירת האומר. וזה החלי בס"ד.

הנה כבר בתשובה אחרת שכתבתי בזה בס"ד מקרוב (אשתקד כתבתיה, ובחודש האחרון סידרתיה) הבאתי כעשרים ראשונים הסוברים שאין לברך ברכה זו, ועל צבאם רבינו נסים גאון, חלקם רק כתבו שאין לברכה, ובודאי שכך הם סברו הורו והנהיגו (ואולי כבר כך היה נהוג אצלם). וחלקם כתבו בפירוש שכך המנהג. וחלקם העידו על ב' המנהגים. ואילו כת"ר הניח יסוד בפשיטות שהדבר להיפך, ומנהג קהלות ישראל לברכה, וכמדומה שהטה את הכף רבות לצד זה גם כשלא היה הכרח, כאשר אבאר בקצרה. הנה בראש דבריו כתב שהמנהג בספרד לומר מעין שבע כעדות הר"ד אבודרהם, אלא שבדור שלפני הגירוש היה המנהג פשוט שלא לאומרה כדמוכז מהב"י והרדב"ז, ובהכרח שהשתנה המנהג וקרוב לודאי שהוא בהשפעת דברי הטור בזה. עכת"ד. ואני שואל, וכי הריטב"א שחי לפני הר"ד אבודרהם וכתב בחידושו (שבת דף כ"ד ע"ב) בפשיטות שלא לאומרה, האם במקומו לא נהגו כך?! או שעכ"פ הוא לא הורה והנהיג כך?! ומה שכת"ר כתב שהריטב"א כתב שמקור דבריו ממקצת בעלי תוס' שציין, לא דק, אלא כתב כן הריטב"א בפשיטות, והוסיף "וכן כתבו" מקצת רבותינו בעלי התוספות. וכן מדברי רבינו ישראל "מטוליטולא", בספר מצוות זמניות (הלכות פסח שער שביעי), שכתב בפשיטות לא לאומרה, האם אין בכך עדות על מנהג מקומו (ועכ"פ כך הוא נהג והנהיג שם)?! וכן רבינו הטור שכתב (סימן תפ"ז) בפשיטות שלא לאומרה, האין בכך עדות שכן נהגו במקומות ששהה במשך שנות חייו בגרמניה וספרד?! וראיתי מה שכתב כת"ר שמתבע הדברים קשה לנווד וגולה לזכור מנהג זה שיוצא אחת לשנתיים שלוש. וכמדומה שלא ידע ולא הכיר משבחם של ראשונים כמלאכים ובהם הטור, ומהטור ניכר כמה בקי ויודע הוא במנהגי אשכנז וספרד. ולמה ללא הכרח להכריח את אחד המיוחד מאחרוני הראשונים כמי שלא שת לבו למנהג הן באשכנז והן בספרד, ועוד שהטור נדד יחדיו עם אביו עמוד ההוראה רבינו הרא"ש שהיה גדול רבני אשכנז ולאחר מכן גדול רבני ספרד, ומסתמא התפלל עמו, וראה שנהג והנהיג שלא לברך בכהאי גוונא, ואין זה דבר כל כך נדיר דבר שקורה כל שנים אחדות, ולעתים כמעט ברצף (וכמו שנים תשע"ה תשע"ו תשע"ח ותשע"ט). ואם כתב בפשיטות שאין לאומרה, בודאי שכן נהגו הרא"ש ובנו הטור. ובודאי שאין בעדות הר"ד אבודרהם שנהגו לאומרה, בכדי לדחות דברי כל הראשונים הנ"ל. ובפרט שגם בשו"ת הריב"ש (סי' ל"ד) כתב בפשיטות שכן המנהג (וכת"ר דחק שכוונתו רק על אלג'יר שעבר אח"כ לשם). ויותר נראה לומר בפשיטות דלא פליגי הטור ודעמיה עם הרד"א ומנהגים מנהגים יש, יש מקומות שנהגו בספרד לאומרה, ויש מקומות שנהגו בספרד שלא לאומרה. ותשקוט האר"ש. וגם ממו"ר ועט"ר ראש הישיבה נר"ו שמעתי שמסתבר לומר עפ"ד הרד"א שהיו כמה מנהגים בספרד בזה (והסביר בזה את סתמות לשון הרמב"ם, כיון שבמקומו נהגו לאומרה. אף שאין הכרח שהרמב"ם מצריך לאומרה). וגם בספרד היו מקומות שאמרוה (ולכאורה הם רוב המקומות שם). ועכ"פ בדור שלאחר הר"ד אבודרהם, פשט המנהג כדעת רוב ראשוני ספרד שלא לאומרה כלל וכעדות מרן הב"י ודעמיה. וכן באשכנז וצרפת על כרחך לומר שמנהגים מנהגים יש, אחר שכבר ביארנו שהרא"ש והטור לא אמרוה, וכן חלק מבעלי התוספות שכתבו כן בפשיטות (כמ"ש

הריטב"א הנז', ור"י אבן שועיב בדרשותיו דף מ' ע"ב) ומסתמא כך נהגו. וכן במנהגי ר"י טירנא (מנהג של פסח דף י' ע"א) שכתב לא לומר מוכח שעכ"פ לא היה מנהג ברור להיפך, וכידוע כמה טרח לבסס מנהגי אשכנז (ועיין בהקדמתו לספרו). ועוד שבספר צדה לדרך (מאמר ד' כלל ג' פרק י"ב) שהעיד שיש מקומות שאין מברכים ברכה זו (ולא הביא עדות מפורשת על מנהג להיפך), מסתבר שעדותו חוזרת או על צרפת או על ספרד (שכידוע נדד בגירוש צרפת לטוליטולה שבספרד). וכן לגבי מנהג איטליה שבשבולי הלקט (ר"ס רי"ט) ובתניא רבתי (הל' פסח סי' מ"ט) כתבו לומר מעין שבע, נקט כת"ר בפשיטות שהמנהג ברור שם לאומרו, ושכן נהגו לפחות חלק מהקהלות שם גם בתקופה יותר מאוחרת. עכ"ד. והנה ממה שכתב בספר האגור (סימן תתכ"ד) בפשיטות כרב נסים שאין לומר מוכח שכבר בתקופתו לא בירכו ברכה זו באיטליה, עכ"פ מחלק מהקהלות שם. וכת"ר רק הב"ד האגור וכתב שאין להוכיח ממנו על מנהג אשכנז. אך לא כתב שאפשר להוכיח ממנו עכ"פ על חלק מהמקומות באיטליה בה התגורר, ובודאי שכך נהג והנהיג שם. וכן לגבי מנהג פרובנס רוב ככל החכמים שם כתבו בפשיטות שלא לומר (וחלקם גם העידו שכן המנהג), המנהגי (הלכות פסח אות נ"ב), ספר מנהג מרשלייאה (עמוד 158), המאירי (פסחים דף ק"ט ע"ב), המכתם (פסחים שם), בארחות חיים (דף י"ח ע"ג), הלכות תפלה סימן צ'. דף ס"א ע"ד, הלכות שבת סימן י"א. דע"ז ע"ב, הלכות תפלות הפסח סי' ג'), ובכל בו (סימן ל"ה). ומזה מוכח שזה המנהג המקובל שם. ואילו בספר הבתים (שערי תפלה שער שני) כתב "ובקצת מקומות" נהגו שלא לברך ברכה זו. ואחר שכל החכמים הנזכרים העידו שהמנהג הרווח אצלם הוא לא לומר, מסתבר שמה שכתב בספר הבתים ובקצת מקומות כוונתו על מדינתו, וכתב מקצת כנראה משום ששמע שבשאר הארצות יש רבים שמברכים. ואף את"ל שכוונתו על מקומו שרק בקצת מקומות נהגו כן, כנראה כך הוא בסביבתו בעירו, אך בשאר מדינת פרובנס המנהג פשוט שלא לומר כאשר העידו בכל ששת ספרי הראשונים הנזכרים אשר מקורם מפרובנס. ואילו במאמרו של כת"ר עולם הפוך ראיתי, שהוא העדיף דקדוק של ספר הבתים מדברים המפורשים של כל הראשונים הנז', ודקדק מלשון ספר הבתים שברוב המקומות ברובנס נהגו לאומרו, וכל הראשונים הנז' שכתבו שם בפשיטות שהמנהג לא לומר הם מתוך המקצת מקומות. וכן את האו"ח הוריד מתוך הרשימה שלא לומר כיון שהזכיר ב' מנהגים, וכן את הכל בו שכתב שלא לומר הוריד מתוך הרשימה כיון שהוא מהד"ק של או"ח והעיקר כמשנה אחרונה. וגם בדברים אלו לא דייק, כי אין זה ברור כלל שהכל בו הוא מהד"ק של או"ח, ויש הסוברים להיפך שהוא קיצור מהאו"ח, ושהם שני חכמים, וכן הדעה המקובלת שכמותה נקט מרן בבית יוסף, ויש מהפוסקים שצירפום כב' דעות. וכעת אכמ"ל, אלא שבנדון זה בלא"ה הרי גם באו"ח כתב להזהיר בשלש מקומות שלא לומר אותה כלל, ובתלתא הוי חזקה. ורק במקום אחד (בהל' שבת) סיים "וייש מקומות שאומרים אותה". ומוכח שהמנהג הפשוט שלא לומר, וכמו שכתב בכל המקומות. וגם יתכן שאותם מקומות שמעיד אינם בפרובנס עצמה. ועכ"פ עד שמדקדק מהבתים שהמנהג הפשוט שם לאומרה, היה לו לדקדק מהאו"ח שהמנהג הפשוט שלא לאומרה, וכל שכן שכל גדולי חכמי פרובנס כותבים כן בפשיטות. וכן בענין מנהג מרוקו, הסתמך על מחזור פאס שלפני כארבע מאות שנה כדבר פשוט שכך מנהג מרוקו הקדום, ואף שיתכן כן, אין הכרח שזה המנהג היחיד, וכמו שראינו למהר"ם אלבז ממקובלי מרוקו בזמן מרן ז"ל, שכתב בפשיטות בספר כף נקי (עמ' צ"ב), למרות שביום ראשון של פסח היה בעיר פאס בביהכ"נ של התושבים המקורי של מרוקו (כמבואר בכף נקי עמוד ק"ה). וכן נקטו בפשיטות חכמי מרוקו בדורות האחרונים כהגר"ש משאש בשו"ת שמש ומגן ח"ד (חאו"ח סוף סימן ס') והגר"י מאמאן בשו"ת עמק יהושע ח"ב (חאו"ח סי' ז') וח"ג (חאו"ח סי' א'-ב). וכן בענין רומניא, כותב שבסידור מהמאה הי"ד כתוב להדיא לברך, ובשאר סידורי רומניא משנת ע"ר והלאה כתוב להדיא לברך. ומזה הסיק שהמנהג המקורי לומר ורק אח"כ נשתנה המנהג. והנני להבהיר שמסידור אחד אין הכרח שכן מנהג כל רומניא, וכל שכן שראינו בסידורים היותר מאוחרים כמנהג פשוט שלא לומר, ויתכן וגם שם היו כמה מנהגים. ועכ"פ אם מכלל הסידורים שם משנת ע"ר והלאה (שזה תקופת תחילת ראשוני האחרונים) מבואר כדבר פשוט שלא לומר מוכח בתקופת הראשונים הנהיגו שם לא לומר. וכן לגבי שאר קהלות המזרח ותימן שלא מצא בפירושו לומר רק מסתימות הלשון, אף שכן נראה מ"מ אין לזה הכרח גמור. והרי הרא"ש גם סתם לשונו, ואעפ"כ קרוב לודאי שלא אמר מעין שבע בליל פסח שחל בשבת כמו שכתב בפשיטות בנו הטור.

ומעתה מה שכתב כת"ר לאורך כל מאמרו שהמנהג העתיק של כל קהלות ישראל בכל מקומות מושבותיהם לומר מעין שבע בליל פסח שחל בשבת (ורק הסכים שאולי באג"ר ותונס לא נהגו לומר, כמבואר בדברי רבינו נסים והריב"ש, ומ"מ גם זה אין מוכרח ויתכן ושזה מנהג חדש שהנהיג רבינו נסים), אם כן פשוט שזה העיקר להלכה. והביא שכיו"ב כתב הרמב"ן במלחמות ה' (ר"ה דף י"ב מדפי הרי"ף) לגבי נדון אחר. ואמר אני דלא דק כלל בדברים אלו, ואף שאמת הדבר שבתקופת הראשונים היו כמה מקומות וכמה ראשונים שלא חילקו בין ליל פסח שחל בשבת לשאר ימים טובים שחלו בשבת, מכל מקום בודאי שהיו גם כמה וכמה מקומות וראשונים רבים (כשני מנינים) שתפסו

במושגם כרבינו נסים גאון שאין לומר מעין שבע בליל פסח שחל בשבת, וחלקם מראשוני הראשונים כבעל המנהיג והתוספות ועוד, יתכן שיש מקומות שנהגו כן מחמת שכך היה המנהג הקדום אצלם, ויתכן וחלקם מחמת דברי רבינו נסים גאון החליטו שהמנהג לומר הוא מנהג טעות ועמדו ובטלוהו.

וביותר היה קשה בעיני מה שכתב שיש לעיין טובא אם היה רבינו נסים גאון מחדש חידושו נגד מנהג כל ישראל, כי מחמת ריחוק המקומות לא יכל לדעת שמנהג כל ישראל לאומרו, ויתכן וסברת רנ"ג אפילו בעיניו לא היתה מוכרחת כל כך שיכולה לעקור מנהג כל ישראל, אלא רק סברא לנהוג כן בשב ואל תעשה כנגד קהלה אחת בלבד. ומכח זה מצדד שאם היו רואים רבינו נסים ועשרים הראשונים שעמו דבריו שמנהג כל ישראל אחרת מסברת רנ"ג היו חוזרים בהם ופוסקים לומר מעין שבע בליל פסח שחל בשבת. וכבר אמרתי לו שאף שבדואי כוונתו לשמים, מ"מ היה קשה לי לראות דברים כאלה כתובים כלפי רבותינו הראשונים כמלאכים ובראשם הארז אשר בלבנון מאחרוני הגאונים רבינו נסים ע"ה. והרי כך רבינו נסים והראשונים שעמו הבינו בעמקות שכלם ומחשבתם את דברי הגמרא על פי הטעם הכתוב בה. ולעולם לא שמענו לומר כלפי ראשונים וכל שכך כלפי גאונים אילו היו יודעים כך וכך היו חוזרים בהם (א"כ יש הכרח לדבר, כגון שראשון סמך על תשובת גאון ועתה נתברר שאותו גאון חזר בו בתשובה אחרת, וכיוצא בזה, וגם בזה צריך זהירות גדולה. ואכמ"ל. וע"ע בקובץ ויען שמואל חלק כ' סימן פ' עמ' תרפ"ד). וכאן אין זה נוסחאות תפלה שלעתים כל ישראל הושפעו מהסידורים הנדפסים ולעתים התברר על פי כתבי יד רבים שהשתבשו המדפסים הראשונים (וכת"ר ידיו רב לו בזה במאמריו שנתפרסמו בכמה מקומות). אלא כאן זה מנהג שכתבו הראשונים בעצמם על פי הבנתם דברי הגמרא (ואולי גם על פי מסורת קדומה שבידם). ובזה חלילה לנו לזוז מדבריהם. ועוד שכל זה כת"ר בא בהנחה סוברת שבמקום רנ"ג נהגו לומר מעין שבע והוא ביטל המנהג. מה שאין מוכרח כלל. ויתכן ובמקומו כך נהגו גם בדורות שלפניו. וכן בשאר פזורי ישראל הארכתי לעיל להוכיח שאין כל הכרח שמנהג כל ישראל בעבר לומר ברכה זו, והיו מקומות שנהגו לאומרה והיו מקומות שנהגו שלא לאומרה. ובמקומות שנהגו שלא לומר בדואי שאין להם לאומרה.

ואחר שמתקופת מרן ז"ל כבר נתפשט המנהג כמעט בכל ישראל שלא לאומרה, וכן בימינו כמדומה כן המנהג כמעט בכל עדות ישראל (מלבד קהלות מסוימות אצל האשכנזים, ואולי גם חלק קטן מאד מיוצאי מרוקו, ואיני כולל בזה את אלו שחידשו לומר ברכה זו ע"פ הרש"ש אחר שהם חדשים מקרוב באו ולפני כן נהגו אצלם כמרן הש"ע), והמנהג מיוסד על פי רבינו נסים ועשרים הראשונים שעמו הסוברים שאין לאומרה, אם כן מאן ספינ ומאן רקיע לברך ולא יחשוש לברכה לבטלה. ומה שכתב כת"ר שמנהג שנהגו בו כל קהלות ישראל בעבר לא שייך בו סב"ל כלל. אההמ"ר אין לומר זאת בנ"ד, שכל מה שלא אומרים סב"ל במקום מנהג הוא דוקא באותו מקום שנהגו כן מאז ומעולם על פי רבם הראשון, כמו שמצינו בגמרא (שבת דף ק"ל ע"א), במקומו של ר"א היו כורתין עצים לעשות פחמין לעשות ברזל בשבת, במקומו של רבי יוסי הגלילי היו אוכלין בשר עוף בחלב וכו'. ופשוט הדבר שכל זה כשהיה אצלם המנהג ברצף מר"א ועד היום. אבל כיון שכבר נפסק הישוב שם, וגלו ממקום למקום, עתה אם אחד במקומו של ר"א יכרות עצים הרי הוא חילל שבת. וגם בנ"ד אחר שעתה נתפשט המנהג כמעט בכל ישראל בכל מקומות פזורים על לנהוג כדעת רבינו נסים גאון ושאר הראשונים שעמו וסוברים שלא תקנו ברכה זו בליל פסח שחל בשבת, ולדעתם המברך ברכה זו היא ברכה לבטלה, אחר שלא תיקנה חכמים, המברך בזמן הזה ברכה זו במקום שאין מנהג כזה הרי זו ברכה לבטלה. ובדואי שאין להנהיג לברך מחדש היכן שלא נהגו (ואלו שמקרוב באו להנהיגה, זה ע"פ הרש"ש, וסוברים שדבריו ע"פ הקבלה. אלא שאין זה מוכרח כמו שהאריכו אחרוני ומקובלי דורנו לכאן ולכאן). וקצת תמהתי על כת"ר, שלגבי מנהג תימן שאין כל הכרח שבעבר לא נהגו לברך, ואדרבא ראה כת"ר שמהתכלאל משמע מסתימתם שאמרו מעין שבע, בכל זאת הסיק כת"ר שאין להם לשנות המנהג מטעם סב"ל ושכן הסכים הגר"י רצאבי אחר שאין זה מוחלט ויתכן וגם אז היו מיעוט שלא אמרוה ולא הגיעו אותם ספרים לידינו ומהם נתקבל בדורות האחרונים אצל כולם לא לאומרה. ואילו לגבי שאר קהלות ישראל שאנו יודעים בודאות שכבר בתקופת רבינו נסים והמנהיג ושאר הראשונים שחלק גדול מהם עכ"פ כבר אז לא אמרה, בזה כת"ר כותב שאין סב"ל?! והוא ממש להיפך. אם לגבי תימן מחמת שיתכן ובזמן הראשונים מעט מהם לא אמרוה ועתה פשט המנהג שם שלא לאומרה אין להם לאומרה. כל שכן לגבי שאר עדות ישראל שכאלף שנה אנו יודעים שחלקם לא אמרוה, וכן פשט המנהג כמעט בכל הקהלות זה חמש מאות שנה ויותר, שאין לנו לחדש לאומרה.

וראיתי שגם כת"ר סיים בדבר טוב, שלמעשה אין נכון להנהיג לברכה. וכן עיקר. וכן מנהגנו ומנהג אבותינו ורבותינו. וכן מורה ובא מו"ר ועט"ר מרן ראש הישיבה נר"ו (ורק סובר שבמקום שנהגו על פי דעת רבותיהם לומר יכולים לענות אמן).

ואסיים בברכת חזק ואמץ לכבודו על מאמריו ומחקריו בכמה עניינים, ויה"ר שימשיך לעלות מעלה מעלה בתורה ויראה עיניו כיונים, ובמהרה נזכה לגאולת עולם בניסן נגאלו ובניסן עתידים להגאל וישראל לבטח חונים. אמן.

הכו"ח בברכה ליל ז' בניסן, עש"ק שבת הגדול התשע"ט

ע"ה א"ך ס"ט